

АМЕРИКА ЖӨНҮНДӨ

Кошмо Штаттар кантип башкарылат



«Браддок коммюникейшнз» үчүн:

БАСМА ЭЭСИ: ЖЭЙСОН Л. СТЕРН

АВТОР/ РЕДАКТОР: ПОЛ А. АРНОЛД

**Эл аралык маалымат программалар
бюросу үчүн:**

ЖООПТУ РЕДАКТОР: ЖОРЖ КЛЭК

РЕДАКТОР: ПОЛ МАЛАМУД

КӨРКӨМ ЖАСАЛГАЛОО: КЛОУИ ЭЛЛИС

ФОТОСҮРӨТТӨРДҮ ИЗДӨӨ БОЮНЧА ИЗИЛДӨӨ ИШИ:

МЭГГИ СЛАЙКЕР

Мукабада: төмөнкү солдо: Капитолийдин куполу (АКШ Конгрессинин имараты), Вашиигтон шаары, Колумбия федералдык округу, АКШ федералдык мыйзам чыгаруу бийлигинин штаб-квартирасы. Жогору: Ак үй, федералдык аткаруу бийлигинин штаб-квартирасы. Төмөндө ондо: Жогорку соттун имараты, федералдык сот бийлигинин штаб-квартирасы.

Жогорудан төмөн жайгашкан сүрөттөрдү берген инсандар жана уюмдар тире менен бөлүнгөн, ал эми солдон оңго карай жайгашкан сүрөттөрдү бергендердер үтүр жана чекит менен бөлүнгөн. Бардык сүрөттөр, башкача белгиленбесе, АП / «Уайд Уорлд» тарабынан берилген. Мукаба: «ПикчерКвест АрЭф» – Гэри Блэк / «Мастер-файл»; Кэтрин Гем. 3-бет: Майкл Вентура / «Фолио, инк.». 4-бет: Улуттук архивдер жана документтер башкармасы (3). 7-бет: © Жим Уэст / «Зе Имидж Уоркс». 8-бет: © Боб Дэмрич / «Зе Имидж Уоркс». 26-бет: Гэри Блэк / «Мастерфайл». 27-бет: Дэвид Менделсон / «Мастерфайл».

АМЕРИКА

ЖӨНҮНДӨ

Кошмо Штаттар кантип башкарылат

Мазмуну

Кошмо Штаттардагы мамлекеттик, штаттык жана жергиликтүү

бийликтер жөнүндө жалпы баяндама	3
Американын башкаруу системасы кантип иштейт?	3
АКШ Конституциясынын ролу	4
Федералдык, штаттык жана жергиликтүү бийликтер кантип өз ара аракеттенишет?	5

АКШнын башкаруу системасы менен демократиялык башкаруунун башка формаларынын окшоштуктары жана айырмачылыктары	7
---	----------

Федералдык бийликтер	9
Мыйзам чыгаруу бийлиги	9
Мыйзам долбоору кантип мыйзамга айланат	9
АКШ Сенаты	12
АКШнын Өкүлдөр Палатасы	12
Аткаруу бийлиги	12
Аткаруу бийлигинин министрликтери жана органдары	14
Сот бийлиги	16
Схема: Чектөө жана теңдөө	20

Штат бийликтери	21
Штат бийликтеринин структурасы	22
Штат бийликтеринин ыйгарым укуктары жана жоопкерчиликти	23

Жергиликтүү бийлик	25
Жергиликтүү бийликтердин структурасы	25

Шайлоолор жана шайлоо процесси	28
---	-----------

Мамлекеттик саясатка таасир этүүчү өкмөттүк эмес уюмдар жана институттар	29
Массалык маалымат каражаттары	29
Кызыкчылык топтору / өкмөттүк эмес уюмдар (ӨЭУ)	30
Мамлекеттик саясатты изилдөөчү уюмдар	30
Өнөр жай бирикмелери	30
Профсоюздар	30
Жеке адамдар жана жеке менчик секторундагы бизнес	31
Штаттык жана жергиликтүү өкмөттүк уюмдар	32
Саясий партиялар	32
Чет өлкөлүк бийликтер жана ар тараптуу уюмдар	33
Схема: Кошмо Штаттардагы бийликтин каржыланышы	34
Глоссарий	35

Ыраазычылык

Басма ээси бул басылманы даярдоодо көрсөткөн колдоосу, түшүндүрмөлөрү жана кеңештери үчүн “The Procter & Gamble” компаниясынан Жэйн Фосет-Хуверге жана Кэролин Л. Брэмге терең ыраазычылыгын билдирет.

Төмөнкү инсандардын бул басылма үчүн берген маалыматтары менен жардамдары да мактоого арзыйт:

Дуглас Бэрри, “U.S. Commercial Service” редактору, АКШнын Соода министрлиги

Кэрол А. Боносаро, Аткаруу бийлиги жетекчилеринин ассоциациясы

Жэк Букнер, Президенттик класс жана АКШдагы Конгресстин мурунку мүчөлөрүнүн ассоциациясы

Дэн Дэннер, Көзкарандысыз бизнестин улуттук федерациясы

Доналд А. Ричи, АКШ Сенатынын Тарых бөлүмү

Пол Рандкуист, Конгресстин изилдөө кызматы, Конгресстин китепканасы

Винсент Т. Тицио, Американын эл аралык тобу

Др. Эндрю Ушер, Аткаруу бийлиги жетекчилеринин ассоциациясы

Дэвид Войт, АКШ Майда ишканалар администрациясы

Кошмо Штаттардагы мамлекеттик, штаттык жана жергиликтүү бийликтер жөнүндө жалпы баяндама



Коноктор Вашингтондогу (Колумбия округу) Мамлекеттик архивдин имаратындагы 1787-жылкы Конституциянын түпнуска барактарын кызыгып карап жатышат. АКШнын жашоосу азыр да соттор тарабынан чечмеленүүчү ушул Конституцияга баш иет.

1776-жылы эркиндик менен демократия шарттарында тажрыйба катары башталган Американын башкаруу системасы абдан ыңгайлуу жана ийкемдүү болуп чыкты.

Көп учурда демократиялык мамлекет деп айтылганы менен Кошмо Штаттар, тагыраак айтканда, конституциялык федералдык республика болуп эсептелет. Бул эмнени билдирет? «Конституциялык» деген сөз Кошмо Штаттардагы бийлик Кошмо Штаттардын негизги мыйзамы болгон Конституцияга негизделет дегенди билдирет. Конституцияда федералдык жана штаттык бийликтердин структурасы эле аныкталбастан, алардын ыйгарым укуктары да чектелет. «Федералдык» болсо, мында жалпы улуттук бийлик жана 50 штаттын бийликтери бар дегенди билдирет. Ал эми «республика» бийлик элде боло турган, бирок бийликти эл шайлаган өкүлдөр жүргүзүүчү башкаруу формасы болуп эсептелет.

АМЕРИКАНЫН БАШКАРУУ СИСТЕМАСЫ КАНТИП ИШТЕЙТ

Бир караганда, АКШнын башкаруу формасы жөнөкөйдөй сезилет: Конгресс мыйзамдарды чыгарат, ал эми Президент аларды аткарат. Бирок тереңирээк карап көрсөк, өз ара аракеттердин жана таасирлердин бир топ татаал системасы байкалат.

Американын башкаруу системасында негизги бийлик, республика катары, элге таандык. Бул бийлик белгилүү бир мөөнөттө өтүүчү шайлоолордо эл тарабынан шайлана турган Президент, Конгресстин мүчөлөрү жана ар түрдүү штаттык жана жергиликтүү жетекчилер тарабынан жүргүзүлөт. Бул жетекчилер жана алардын кызмат адамдары саясатты иштеп чыгат, мыйзамдарды чыгарат жана өкмөттүн күндөлүк иш-аракеттерине багыт берет.

«Мен элдин өзүнөн башка коомдук бийликтин башатын билбейм.»

– Томас Жефферсон, 1820

АКШ КОНСТИТУЦИЯСЫНЫН РОЛУ

АКШнын Конституциясы Американын башкаруу системасынын планы же долбоору болуп эсептелет. 1788-жылы кабыл алынган бул Конституцияда бийликтин үч бутагы (мыйзам чыгаруу, аткаруу жана сот), алардын ыйгарым укуктары жана ээлей турган позициялары аныкталган.

Конституциянын айырмалоочу өзгөчөлүктөрүнүн бири – бийликтин үч бутагына ыйгарым укуктарды бөлүштүрүү үчүн түзүлгөн чектөөлөр жана теңдөөлөр системасы. Бийликтин ар бир бутагы башкаларын көзөмөлдөй алат. Мисалы, Жогорку Соттун (сот бийлиги) судьялары Президент (аткаруучу бийлик) тарабынан дайындалат, бирок бул үчүн АКШ Сенатынын (мыйзам чыгаруу бийлиги) макулдугу зарыл. Ушул сыяктуу эле судьялар да Конгресс кабыл алып, Президент кол койгон Конституцияга карама-каршы келген мыйзамдарды өткөрбөй коё алат. Ушул сыяктуу чектөөлөр жана теңдөөлөр бийликтин айрым бир бутагынын көбүрөөк ыйгарым укуктарга ээ болуп кетишине жол бербейт.

Бийликтер Конституцияда берилген ыйгарым укуктарга гана ээ болгондуктан, Конституция адамдардын укуктарын коргойт. Конституцияга киргизилген алгачкы он оңдоо жалпысынан «Укуктар мыйзамы» деген ат менен белгилүү. Укуктар мыйзамы ар бир америкалыкка маанилүү эркиндиктерди (буга сөз эркиндиги, басма сөз эркиндиги, дин эркиндиги, себепсиз

тергелүү жана соттолуудан эркин болуу сыяктуу эркиндиктер кирет) гарантиялайт.

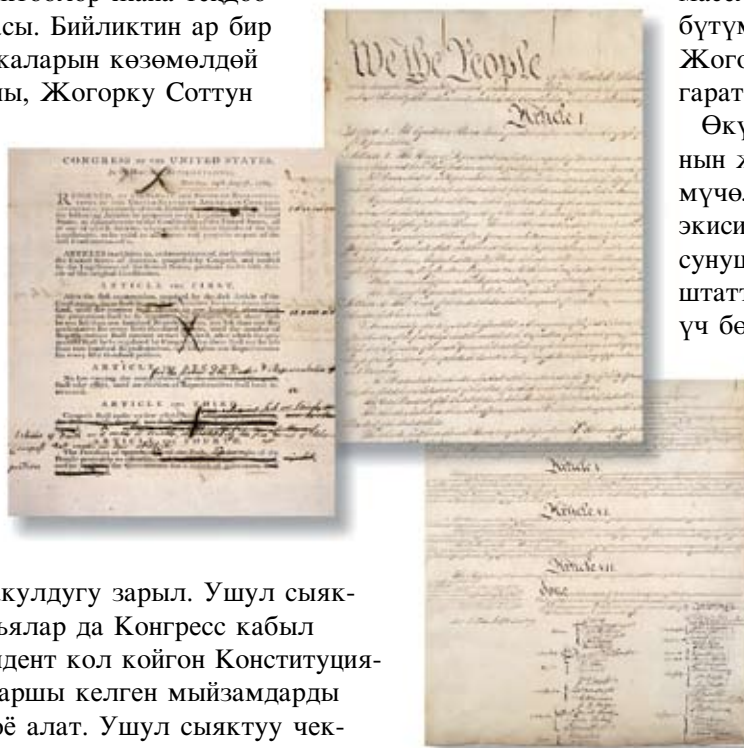
Конституция өлкөнүн негизги мыйзамы катары бардык деңгээлдеги мыйзам чыгаруу жана аткаруу бийликтеринин ыйгарым укуктарын чектеп турат. Сот тарабынан Конституцияга каршы келет деп табылган ар кандай мыйзам же анын бөлүгү жокко чыгарылат, ал эми мындай

маселелерде соңку бүтүмдү АКШнын Жогорку Соту чыгарат.

Өкүлдөр Палатасынын жана Сенаттын мүчөлөрүнүн үчтөн экиси тарабынан сунуш кылынып, штаттардын төрттөн үч бөлүгү кабыл

алганда гана Конституцияга оңдоолор киргизилиши мүмкүн. Бул абдан татаал процесс, Конституция кабыл алынгандан бери 27 гана оңдоо сунуш кылынган.

Булардын ичинен 1800-жылдан бери 16сы гана кабыл алынган.



Оңдо: Конституциянын түпнуска текстинин эки бети.
Солдо: Конституцияга оңдоолор киргизилип, 17 оңдоо камтылган Укуктар мыйзамы сунуш кылынган Конгресстин эки палатасынын биргелешкен токтому (24-август, 1789-жыл).

ФЕДЕРАЛДЫК, ШТАТТЫК ЖАНА ЖЕРГИЛИКТҮҮ БИЙЛИКТЕР КАНТИП ӨЗ АРА АРАКЕТТЕНИШЕТ

Конституцияда федералдык бийликтин структурасы жана ыйгарым укуктары эле аныкталбастан, мамлекеттик башкаруу системасынын жалпы жоболору да камтылган. Өз кезегинде, ар бир штаттын да өзүнүн конституциясы бар, ал штаттагы жергиликтүү бийликтер үчүн жоболорду камтыйт. Жергиликтүү бийликтер шаарларды, округдарды, шаарчаларды, мектеп округдарын жана жергиликтүү табигый ресурстар же транспорт түйүндөрү башкарыла турган атайын округдарды башкарат.

Федералдык бийликтин ыйгарым укуктары менен милдеттери АКШ Конституциясы тарабынан чектелет. Конституцияда берилген бул ыйгарым укуктардын айрымдары штаттар ортосундагы сооданы жөнгө салуу, мамлекеттик коргонууну камсыз кылуу, акча чыгаруу, иммиграцияны жана жарандыкка алууну жөнгө салуу, чет өлкөлөр менен келишим түзүү маселелерин камтыйт.

Бирок мезгилдин өтүшү менен Конституция өзгөргөн жагдайга жараша чечмеленип, кошумчаланат жана федералдык бийликтин ыйгарым укуктары да ушуга жараша өзгөрөт. Федералдык бийлик штаттар менен биргелешип, айрым мыйзамдарды чыгарат жана федералдык бийлик тарабынан каржыланып, штаттар тарабынан башкарылуучу программаларды жүзөгө ашырат. Билим берүү, социалдык камсыздоо, үй-жай жана тамак-аш боюнча жардам берүү, мекен коопсузду-

гу, транспорт жана өзгөчө кырдаалдар – булардын баары штаттар федералдык фонддун эсебинен каржыланып, федералдык көрсөтмөлөргө баш ие турган негизги тармактар болуп эсептелет.

Бул штаттарга таасир этүү үчүн федералдык бийликке ыйгарым укук берет. Мисалы, 1970-жылдары федералдык бийлик энергиянын сарпталышын азайтуу үчүн канжолдогу ылдамдык чегин төмөндөтүүнү каалаган. Ылдамдык чегин төмөндөтүү жөнүндө мыйзам чыгаруунун ордуна федералдык бийлик ылдамдык чегин төмөндөтүүнү каалабаган штаттарга жол долбоорлору үчүн каражат берилбей тургандыгын эскерткен. Көп учурларда федералдык каржылоого кирип калыш үчүн штаттар да программаларды жарым-жартылай каржылоого тийиш болот.

Жергиликтүү бийликтин ыйгарым укуктары штаттын конституциясына жараша болот. Штат бийлигинин жүргүзгөн саясаты федералдык мыйзамга каршы келбөөгө тийиш болгон сыяктуу эле жергиликтүү бийлик да штаттын конституциясына жана мыйзамдарына баш иет.

Индеец урууларынын көзкарандысыздыгы



Мэтью Томас, индеецтердин наррагансетт уруусунун лидери, 2003-жылы Машантукетте (Коннектикут штаты) болгон жолугушууда АКШнын чыгыш тарабындагы 24 урууга кайрылып сөз сүйлөөдө. Башка топтор сыяктуу эле жергиликтүү америкалыктар да күн тартибиндеги жалпы саясий маселелерди талкуулап жатышат.

Федералдык бийлик тарабынан таанылган Америкадагы индеец уруулары Кошмо Штаттардын ичиндеги көзкарандысыз бирдиктер болуп эсептелет. Бул статус (кээде «мамлекеттин ичиндеги мамлекет» деп аталат) келишим, федералдык мыйзам жана сот чечимдери тарабынан корголот. Уруулардын мүчөлөрү штат бийлигине баш ийбейт, киреше, соода жана мүлк салыктарын төлөөшпөйт, штаттар индеецтерди уруулук аймактарында толук башкара алышпайт. Уруулардын өздөрүнүн мыйзам чыгаруучу органдары жана уруу аймактарында же уруу мүчөлөрүнүн ортосунда болуучу чыр-чатактарды чечүүчү сот бийлиги бар. Уруулардын көзкарандысыздыгы чоң болгону менен толук эмес, алар федералдык салыктарды төлөөгө жана АКШ Конгресси кабыл алган мыйзамдарга баш ийүүгө тийиш.

АКШнын башкаруу системасы менен демократиялык башкаруунун башка формаларынын окшоштуктары жана айырмачылыктары



Америкалык арабдар АКШнын 2004-жылкы президенттик шайлоосунда Дияборндогу мектепте (Мичиган штаты) добуш берип жатышат.

Конституциялык федералдык республика катары, Кошмо Штаттар жалгыз эмес. Көптөгөн «демократиялык мамлекеттер» – иш жүзүндө конституциялык республикалар жана демократиялык өкүлчүлүктүн мурунтан келаткан салттары, мыйзам үстөмдүгү жана конституциялар коргоолор жагынан Кошмо Штаттарга окшош.

Кошмо Штаттар менен башка кээ бир негизги демократиялык мамлекеттердин ортосундагы олуттуу айырмачылык шайлоодо жана өкмөт башчысынын ролунда. Парламенттик системада өкмөт башчысы парламент тарабынан шайланган премьер-министр болот да, адатта ал негизги саясий партиянын же коалициянын лидери болуп саналат. Премьер-министр көбүнчө парламент мүчөлөрүнөн турган министрлер кабинетин дайындайт. Мамлекет башчысы болсо монарх же шайланган

Президент (же ушул сыяктуу жетекчи) болушу мүмкүн.

Кошмо Штаттарда болсо Президент өкмөт башчысы да, мамлекет башчысы да болот. Президент мыйзам чыгаруу бийлигинен тышкары өзүнчө шайланат жана ал мыйзам чыгаруу бийлигиндеги көпчүлүктү түзгөн саясий партиядан болушу да, болбошу да мүмкүн. Президенттин министрлер кабинети болот, анын мүчөлөрүнүн бир эле учурда Конгресстин мүчөсү болуусуна Конституция тарабынан тыюу салынат.

Кошмо Штаттар, негизинен, – эки партиялуу система, бул жагынан он же андан көп саясий партиясы болуп, алардын өкүлдөрү мыйзам чыгаруу бийлигинде отурган башка парламенттик системалардан кескин айырмаланып турат. Натыйжада Кошмо Штаттарда бири-биринен ачык айырмаланып турган эки саясий линия болот жана парламенттик системада башкаруучу көпчүлүктү түзүү үчүн зарыл болгон коалиция түзүүнүн кереги жок болуп калат. Кошмо Штаттардагы эки партиялуу системага өбөлгө түзгөн бир фактор – өкүл шайлоодогу бир мүчөлүү округ системасы. Кээ бир парламенттик системаларда пропорционалдуу өкүлчүлүк системасы колдонулат, бул болсо көп партиялардын парламентке киришине мүмкүнчүлүк берет.

Дагы бир олуттуу айырмачылык ушул: Кошмо Штаттарда шайланган жетекчилер кайра шайлануудан мурун белгилүү бир



Техас: Көптөгөн сот залдарында болуп жүргөндөй эле жарандык сот процессинде адвокат судьяларга кайрылып жатат. Жарандык иштер, кылмыш иштеринен айырмаланып, укук бузар иш-аракеттер үчүн компенсация төлөө, кээде штраф төлөө менен бүтөт.

мөөнөт ичи кызмат кылат. Парламенттик системалардын көбүндө шайлоолор бийликте турган партия тарабынан же бийлик ишенчиликтен чыкканда мөөнөтүнөн мурун өткөрүлүшү мүмкүн. Айрым парламенттик системаларда парламент мамлекет башчысы тарабынан таратылып, жаңы шайлоолор белгилениши мүмкүн.

Сот системасындагы айырмачылыктар мыйзам чыгаруудагыдай олуттуу эмес, анткени Кошмо Штаттардын юридикалык системасы, негизинен, жалпы англис укугуна таянат. Кылмыш иши боюнча айыпталгандар ачык соттолууга укуктуу жана адвокат жалдоого акылуу. Бирок сот системасында негизги бир айырмачылык бар: АКШнын Жогорку Соту мыйзамдарды Конституцияга туура келбейт

деп жарыялоо менен жокко чыгара алат. Мындай укук аз гана өлкөлөрдүн сот системаларында бар.

Акырында, ички дүң продукциянын проценттик катышы жагынан алганда, АКШ бийлигинин кирешелери менен чыгашалары башка өнөр жайы өнүккөн мамлекеттерге салыштырмалуу бир топ аз. Айырмачылыктардын көбү башка өлкөлөрдө мамлекет тарабынан төлөнө турган социалдык камсыздоо жана жеңилдиктер системасынан (саламаттык сактоо жана пенсия сыяктуу) улам келип чыгат. Кошмо Штаттарда булардын көбү жеке менчик секторунан берилет же ошондой деңгээлде өкмөт тарабынан каржыланбайт, ошентип, өкмөттүн чыгашаларына кирбейт.

Федералдык бийликтер



Вашингтондогу (Колумбия округу) АКШ Конгрессинин имараты (Капитолий) көптөн бери Америкадагы өкүлдүк башкаруунун символу болуп эсептелет. Конгресс эки палатадан – Өкүлдөр палатасынан жана Сенаттан турат жана жаңы мыйзам эки палата тең макул болгондо гана кабыл алынып, күчүнө кирет.

Федералдык бийликтин үч бутагы бар, алардын ар биринин ыйгарым укуктары менен милдеттери Конституцияда ачык белгиленген. Алар – мыйзам чыгаруу бийлиги, аткаруу бийлиги жана сот бийлиги.

МЫЙЗАМ ЧЫГАРУУ БИЙЛИГИ

Федералдык бийликтин мыйзам чыгаруу бутагы Конгресстин эки палатасынан – АКШ Сенатынан жана АКШнын Өкүлдөр Палатасынан турат. Мыйзам долбоору Президентке кол коюу үчүн берилгенге чейин эки палатадан тең өтүүгө тийиш.

Мыйзам долбоору кантип мыйзамга айланат

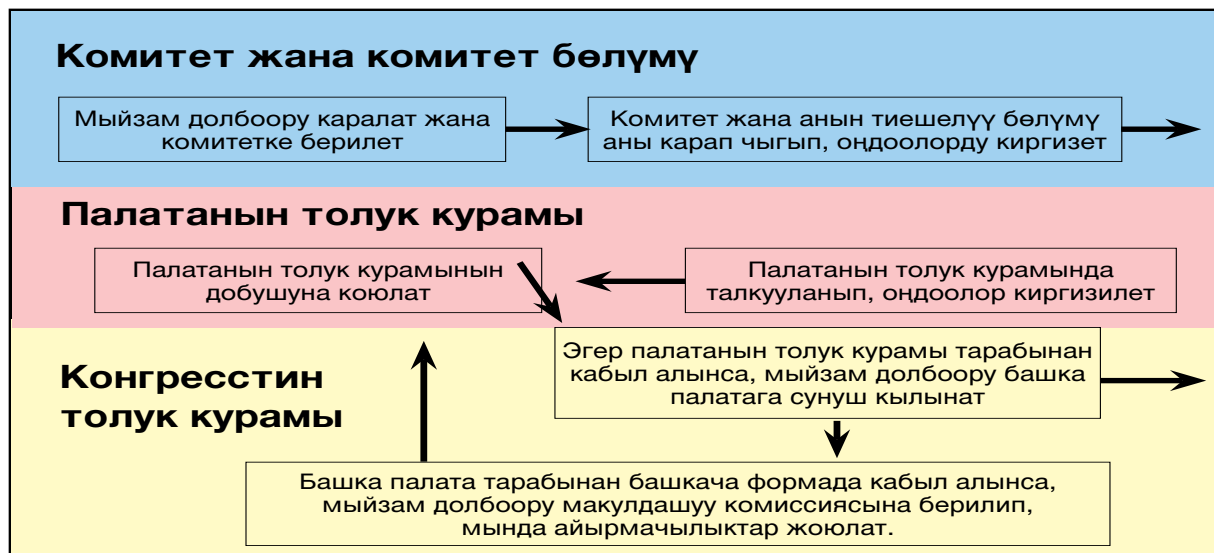
Жыл сайын Конгрессте миңдеген мыйзам долбоорлору каралат, бирок алардын

жүз чактысы гана мыйзамга айланат. Төмөндө мыйзам долбоору Президент кол коюп, мыйзам болгончо кандай жолду басып өтөрү берилди.

1. Мыйзам долбоору жазылат. Сенатор же Өкүлдөр Палатасынын мүчөсү мыйзам долбоорун жазат, же болбосо өндүрүш бирикмеси же жеке жаран мыйзам долбоорунун даярдалышын талап кылып, ага өзү жардам бериши мүмкүн. Бирок мыйзам долбоорун сенатор же Өкүлдөр Палатасынын мүчөсү гана сунуш кыла алат. Мыйзам долбоору жазылган соң анын автору демилгенин ишенимдүүлүгүн жогорулатуу үчүн өз коллегаларынын ичинен башка пикирлештерин издей баштайт.

2. Мыйзам долбоору Сенатта жана/же Өкүлдөр Палатасында каралат. Ага номер коюлуп, анын аты жана демөөрчү-

Мыйзам чыгаруу процесси



лөрү «АКШ Конгрессинин отчетторуна» жарыяланат.

3. Өкүлдөр Палатасынын жана Сенаттын мүчөлөрү мыйзам долбоорун тиешелүү комитетке тапшырат. Комитеттин төрагасы аны комитеттин тиешелүү бөлүмүнө берет. Баса белгилей кете турган нерсе, комитеттин жана анын бөлүмүнүн төрагалары аларга келген мыйзам долбоорунун каралышында чоң роль ойнойт. Эгер төрага мыйзам долбооруна каршы болсо, ал аны жөн гана токтотуп коюшу мүмкүн.

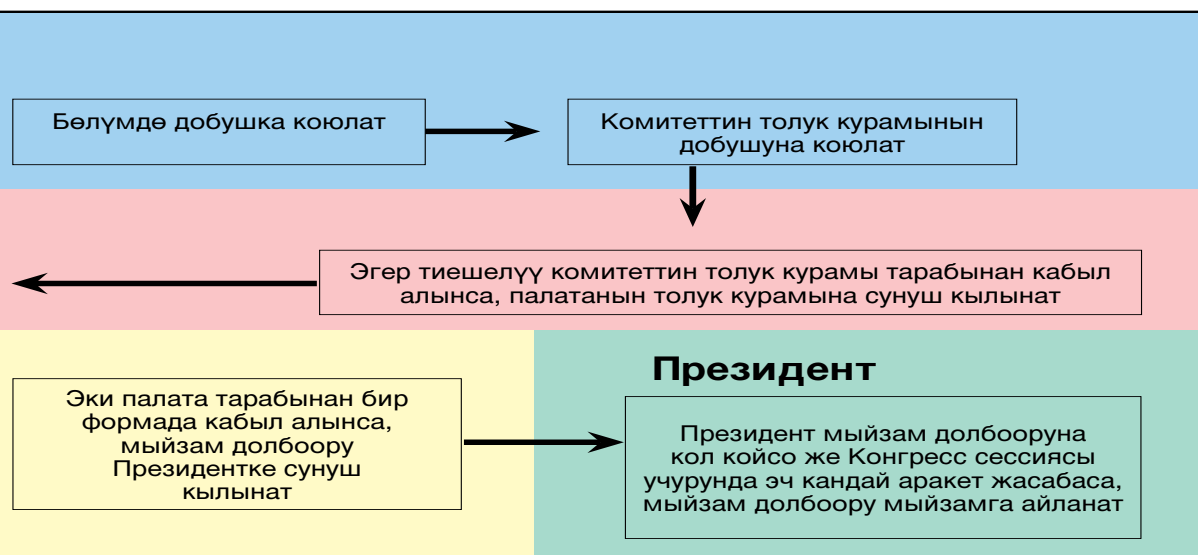
4. Комитеттин бөлүмү мыйзам долбоорун карап, коомдук жана жеке күбөлөрдүн далилдерин талап кылышы мүмкүн. Күбөлөрдүн көпчүлүгү аткаруу бийлигинин өкүлдөрү, эксперттер, өндүрүш бирикмелеринен, профсоюздардан, академиялардан, орток кызыкчылыгы бар топтордон, же бизнес жамааттарынан келген тиешелүү өкүлдөр болушу мүмкүн. Жеке адамдар да күбө болуу, далилдерин жазып берүү, же кызыкдар топторго өз оюн айтууну тапшыруу менен өз көз карашын билдире алат.

5. Угуу бүткөн соң, комитет бөлүмү мыйзам долбооруна оңдоолорду сунуш кылып, аларды карап чыгат. Анан мыйзам долбоорун комитетке сунуш кылуу маселеси добушка коюлат. Эгер маселе өтпөй калса, мыйзам долбоору токтотулат.

6. Комитеттин толук курамы комитеттин бөлүмүнүн иштерин – угууну, оңдоолорду киргизип, аларды карап чыгууну жана добушка коюуну толугу менен кайталайт. Эгер комитет мыйзам долбоору каралсын деп добуш берсе, ал Сенаттын же Өкүлдөр Палатасынын (мыйзам долбоору кайсы палатада караларына жараша) толук курамына берилет.

7. Мыйзам долбоору Өкүлдөр Палатасына же Сенатка жеткенде, бардык мүчөлөрдүн талкуусуна коюлат. Мыйзам долбоору бул жерден оңдолушу, комитетке кайра жиберилиши же добушка коюлушу мүмкүн.

8. Мыйзам долбоору Өкүлдөр Палатасы же Сенат тарабынан кабыл алынса, башка палатага жиберилет. Өкүлдөр Палатасы кабыл алган мыйзам долбоору



тиешелүү комитет же комитеттин бөлүмү тарабынан каралбай туруп, түз эле Сенаттын күн тартибине коюлушу мүмкүн. Бирок адатта эки палатанын комитеттери жана комитеттин бөлүмдөрү мыйзам долбоорун угууга жана оңдоо киргизүүгө катыша алат. Бири-бирине байланыштуу же окшош мыйзам долбоорлору Өкүлдөр Палатасынан жана Сенаттан көбүнчө бир учурда өтөт.

9. Эгер мыйзам долбоору Өкүлдөр Палатасы жана Сенат тарабынан бирдей редакцияда кабыл алына турган болсо, ал Президентке берилет. Өкүлдөр Палатасы жана Сенат кабыл алган мыйзам долбоорлорунда айырмачылыктар болсо, аларды жоюу үчүн Сенаттын төрагасы жана Палатанын спикери тарабынан макулдашуу комиссиясы түзүлөт. Комиссия макулдашууга жетише албаса, мыйзам долбоору токтотулат. Эгер комиссия макулдашууга жетишсе, мыйзам долбоору оңдоолорсуз добуш берүү үчүн эки палатага тең кайра жиберилет.

Эки палата тең комиссиянын мыйзам долбоорун колдосо, ал кол коюу үчүн

Президентке берилет. Президенттин төрт жолу бар: 1) Мыйзам долбооруна кол коюу; 2) Конгресстин сессиясы учурунда эч кандай чара көрбөө, мында он күндөн кийин мыйзам долбоору мыйзамга айланат; 3) Конгресс тараган учурда эч кандай чара көрбөө, мындай учурда мыйзам долбоору токтотулат; 4) Мыйзам долбооруна вето коюу.

Президент мыйзам долбооруна вето койсо, Конгресс ветоно жоюуга укугу бар. Бул Палата менен Сенаттын үчтөн экисинин добушун талап кылат. Эгер алардын үчтөн экиси добуш бербесе, мыйзам долбоору токтотулат. Эки палата тең добуш бере турган болсо, мыйзам долбоору мыйзамга айланат.

Конгресстин мыйзам чыгаруудан башка маанилүү иштеринин бири – аткаруу бийлигин көзөмөлдөө. Конгресс мыйзамдардын кынтыксыз жүзөгө ашырылышын камсыз кылуу үчүн аткаруу бийлигинин иш-аракеттерин көзөмөлдөп, карап турат.



Өкүлдөр палатасынын мүчөлөрү 1989-жылы январда Капитолийдеги Өкүлдөр Палатасында кызмат антын берип жатышат.

Сенат

- «Парламенттин Жогорку Палатасы» болуу менен Өкүлдөр Палатасына караганда кеңешме органга жакыныраак.
- 100 сенатордон турат (ар бир штаттан экиден).
- Сенаторлор алты жылдык мөөнөткө шайланышат. Алар кайра шайланышы мүмкүн, мөөнөттөрдүн санына чек коюлбайт.
- Шайлоо максаттарына ылайык, сенаторлор үч топко бөлүнүшөт; ар бир эки жылда бирден топ шайланып турат. Мунун өзү Конгрессте мыйзам чыгаруучулардын дайыма болушун камсыз кылат.
- Сенаттагы бош орундар адатта тиешелүү штаттын губернаторунун дайындоосу менен толтурулат.
- Кошмо Штаттардын вице-президенти Сенаттын төрагасы катары кызмат кылат жана ал талаш учурларда гана добуш берет. Мыйзам чыгаруу бийлигин Өкүлдөр Палатасы менен бөлүшкөн Сенаттын өзүнө гана таандык бир нече уникалдуу ыйгарым укуктары бар:
- Сенат Жогорку Сотко, төмөнкү федералдык сотторго жана аткаруу бийлигинин негизги кызматтарына Президент тарабынан дайындалган адамдарды кызматка киришерден мурун бекитүүгө тийиш.
- Сенат Президент тарабынан түзүлгөн эл аралык келишимдерди колдойт же четке кагат.

- Президентке же Жогорку Соттун мүчөсүнө импичмент жарыяланган учурларда, Сенаттын толук курамы сот процессин өткөрүп, алар судья катары аракеттенишет.

Өкүлдөр Палатасы

- «Эл Палатасы» болуп эсептелет.
 - 435 өкүлдөн турат, алар калктын санына жараша штаттарга бөлүнөт. АКШнын беш аймагы менен ээлигинин (Колумбия округу, Самоа аралы, Гуам аралы, Пуэрто-Рико жана Виргин аралдары) да Палатада добуш берүүгө акысыз өкүлчүлүгү бар.
 - Бардык өкүлдөр эки жылдык мөөнөткө шайланышат жана мөөнөт санына чек коюлбайт. Өкүлдөр бир учурда шайланат.
 - Ар бир өкүл штаттагы Конгресстик шайлоо округу деп аталган белгилүү бир географиялык аймактан шайланат.
 - Өкүлдөр Палатасындагы бош орундар атайын же жалпы шайлоо менен гана толтурулат.
 - Палатанын мүчөлөрү Палатанын спикерин шайлашат жана ал палатанын лидери болуу менен адатта көпчүлүктү түзгөн партиянын мүчөсү болот.
- Өкүлдөр Палатасынын Сенаттыкынан айырмаланган ыйгарым укуктары жана жоопкерчиликтери:
- Президентке жана Жогорку Соттун судьяларына импичмент айыптарын коюу укугу
 - Кирешени көбөйтүү боюнча мыйзам долбоорлорунун баары Палатадан чыгууга тийиш.
 - Палата президенттикке талапкерлердин бири да тийиштүү добушка ээ боло албай калган учурларда Президентти шайлайт. Мындай учурларда ар бир штаттын делегациясы бирден добушка ээ болот.

АТКАРУУ БИЙЛИГИ

Аткаруу бийлиги Федералдык бийликтин эң чоң бутагы болуп саналат. Анын башчысы – төрт жылдык мөөнөт менен иштөөчү Президент. Вице-президент да бир эле учурда шайланат жана Президент



Президент Буш министрлер кабинетинин чогулушун өткөрүүдө (ноябрь, 2004-жыл).

каза болгон, эмгекке жарамсыз болгон, же импичменттен жана айыптоодон улам кызматтан кеткен учурларда анын ордун ээлейт.

Аткаруу бийлиги бийликтин башка эки бутагы менен ыйгарым укуктарды тең бөлүшсө да, Президент бийликтеги эң кубаттуу киши болуп эсептелет. Президенттин ыйгарым укуктары менен аткаруучу милдеттерине төмөнкүлөр кирет:

- Жогорку Соттун жана төмөнкү федералдык соттун судьяларын дайындоо (булардын баары Сенат тарабынан бекитилүүгө тийиш).
- Министрлерди жана агенттиктердин жетекчилерин дайындоо (булардын баары Сенат тарабынан бекитилүүгө тийиш).

- Куралдуу күчтөрдүн Башкы Командачысынын милдетин аткаруу.
- Титулдуу мамлекет башчысынын милдетин аткаруу.
- Эл аралык келишимдерди жана америкалык индеец уруулары менен келишимдери түзүү (булардын баары Сенат тарабынан ратификацияланууга тийиш).
- Конгресс тарабынан кабыл алынган мыйзам долбоорлоруна veto коюу.
- Федералдык кылмыштар (импичменттен башка) боюнча мунапыс жарыялоо жана жазаны кийинкиге жылдыруу.

Ушул конституциялык ыйгарым укуктарынан тышкары Президенттин башка расмий эмес же Конституцияда ачык айтылбаган ыйгарым укуктары бар. Баарынан

мурун Президент буйрук берет, мындай буйруктар мыйзам күчүндөгү көрсөтмө болуп саналат. Президенттин буйруктары адатта төмөнкү максаттарды көздөйт:

- Президенттин саясий программасына өбөлгө түзүүчү же аны ишке ашыруучу жаңы программаларды, кызматтарды же комиссияларды түзүү;
- Конгресс тарабынан кабыл алынган мыйзам долбоорун жүзөгө ашыруучу же ага колдоо көрсөтүүчү саясат жүргүзүү;
- Федералдык майрамдарды жарыялоо.

Президенттин буйруктары саясий максаттарга жетүүдө күчтүү инструмент болушу мүмкүн жана бул ыйгарым укук Жогорку Сот тарабынан колдоого алынат. Президенттин айрым буйруктары Конгресстин чечимдери менен жокко чыгарылышы же өзгөртүлүшү мүмкүн, бирок Конгресс Президенттин ветосун жойгон учурларды эске албаганда, мындай мыйзам күчүнө кириш үчүн Президенттин колу талап кылынат. Конституцияны бузду же күчүндө турган мыйзамга каршы келет деген айып коюлса, Президенттин буйруктары сотто каралышы да мүмкүн.

Акырында Президент өзүнүн саясий партиясынын лидери катары да иштейт, демек, ал коомчулук жана Конгресстеги партиялаштары менен бирге президенттик аброюн саясий көз караштарды жайылтып, саясий максаттарга жетүү үчүн колдонушу мүмкүн.

Аткаруу бийлигинин министрликтери жана органдары

Президент менен вице-президенттин кол алдында 15 министрлик жана көп сандаган органдар бар, булардын баары биригип, биз күндө көрүп жүргөн өкмөттү түзөт. Алар мыйзамдардын жүзөгө ашырылып, аткарылышы жана ар түрдүү мамлекеттик кызматтардын иштөөсү үчүн жооп берет. Алардын функциялары абдан кеңири жана ар бир америкалыктын турмушуна таасирин тийгизет.

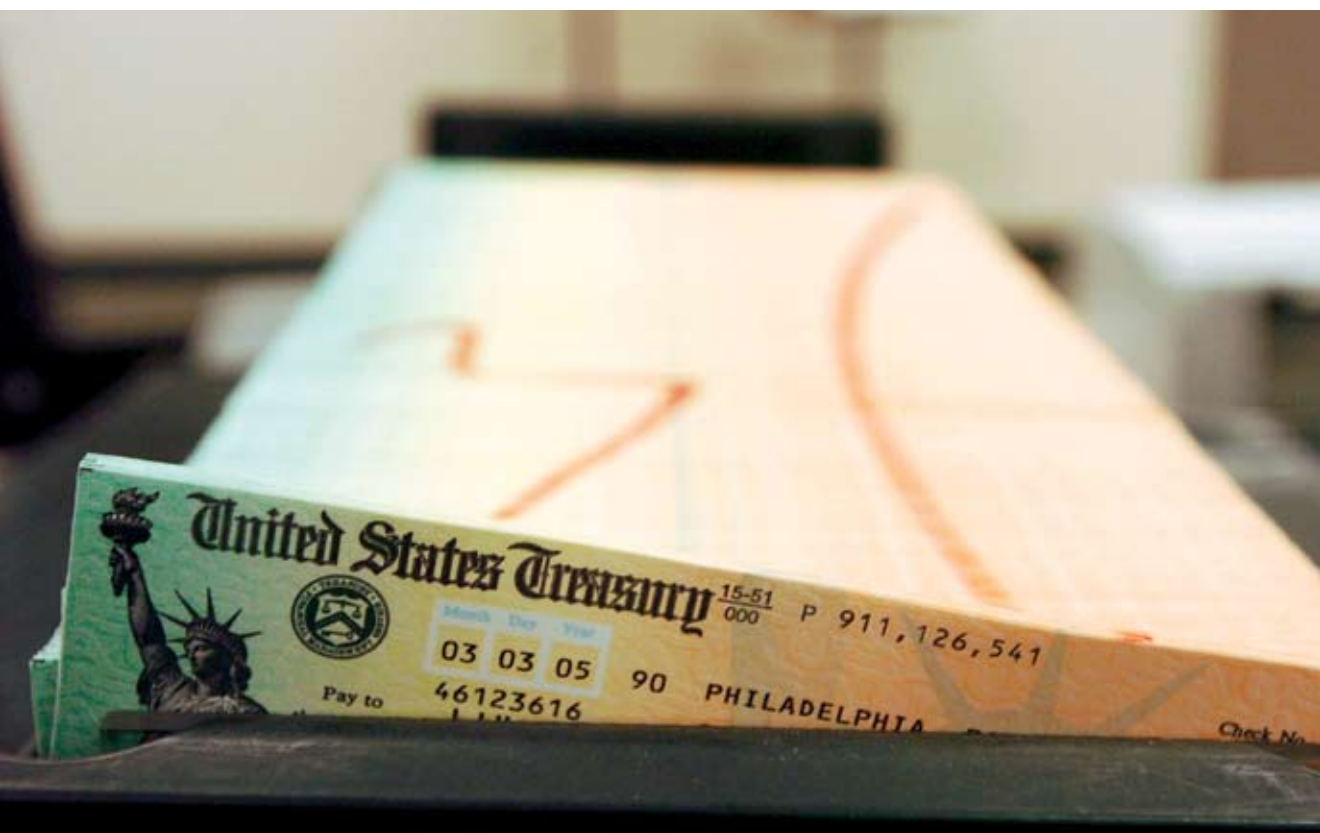
15 министрликке төмөнкүлөр кирет:

- Айыл чарба министрлиги (АЧМ)
- Соода министрлиги (СМ)
- Коргоо министрлиги (КМ)
- Билим берүү министрлиги (ББМ)
- Энергетика министрлиги (ЭМ)
- Саламаттык сактоо жана социалдык камсыздоо министрлиги (ССМ)
- Мамлекет коопсуздугу министрлиги (МКМ)
- Архитектура жана курулуш министрлиги (АКМ)
- Ички иштер министрлиги (ИИМ)
- Юстиция министрлиги (ЮМ)
- Эмгек министрлиги (ЭМ)
- Мамлекеттик департамент (МД)
- Транспорт министрлиги (ТМ)
- Финансы министрлиги (ФМ)
- Ветерандар министрлиги (ВМ)

Ар бир министрликти Президент тарабынан дайындалып, Сенат тарабынан бекитилүүчү министр жетектейт. Министрлер, мыйзам боюнча, Министрлер кабинетин түзөт жана алар өз милдеттерине тиешесин.



Федералдык бийлик органдары маалыматтарды жыйноо менен бирге демилге көтөрүп, программаларды да жүзөгө ашырышат. АКШнын Энергетика министрлигинде иштеген бул окумуштуу Нью-Ингленддеги абанын булгануусу боюнча маалымат жыйноо үчүн авиацияны пайдаланат.



Кошмо Штаттарда социалдык камсыздоо катары белгилүү болгон карылык пенсиясы АКШ өкмөтү тарабынан миллиондогон адамдарга төлөнөт. Жогоруда АКШнын Финансы министрлигинин каржы башкармалыгынан даяр чектер жөнөтүлүүдө (Филадельфия, Пенсильвания штаты).

лүү маселелер боюнча Президентке маалымат берип турушат. Президент аткаруу бийлигинин башка жогорку жетекчилерине да министр деңгээлиндеги статус бериши мүмкүн. Адатта буга вице-президент, Президент администрациясынын башчысы, административдик-бюджеттик башкармалыктын директору жана АКШнын Соода өкүлү кирет. Соңку мезгилдерге чейин же азыркы учурда министр деңгээлинде каралып жүргөн кызмат болуп Айлана-чөйрөнү коргоо агенттигинин директору, Борбордук чалгындоо кызматынын директору жана Президенттин улуттук коопсуздук боюнча кеңешчиси кызматтары эсептелет.

Аткаруу бийлигинде министрликтерден тышкары көп сандаган өз алдынча органдар жана комиссиялар бар жана алардын айрымдары бир топ чоң. Буга АКШнын Почта кызматын, Айлана-чөйрөнү коргоо агенттигин жана Аэроавтика жана космос боюнча улуттук башкармалыкты мисал катары келтирүүгө болот.

Башкаруучу органдар органдардын өтө таасирдүү тиби болуп эсептелет. Аларга Конгресс тарабынан ыйгарым укуктар берилип, алар буга ылайык адатта экономиканын татаал тармактары боюнча эрежелерди чыгарып, аларды аткарышат.

- Баалуу кагаздар жана биржалар боюнча комиссия

- Федералдык соода комиссиясы
- Ядролук көзөмөлдөө комиссиясы
- Тамак-аш жана дары-дармекти көзөмөлдөө башкармалыгы
- Федералдык байланыш комиссиясы
- Айлана-чөйрөнү коргоо агенттиги
- Бирдей жумуштуулук мүмкүнчүлүгү боюнча комиссия
- Эмгекти коргоо башкармалыгы

Бул органдар башка башкаруучу органдар менен бирге дээрлик ар бир бизнеске жана керектөөчүгө таасирин тийгизе турган эрежелерди чыгарат. Комиссия мүчөлөрү жана орган жетекчилери Президент тарабынан дайындалып, Сенат тарабынан бекитилет. Алардын эрежелери мыйзам күчүнө ээ, бирок алар сотто каралышы же Конгресс тарабынан жоюлушу мүмкүн.

Өз алдынча органдардын ичинен эң көзкарандысызы – Федералдык резерв системасы, бул улуттук борбордук банк «Фед» деген кыскартылган ат менен да белгилүү. Федералдык резерв системасынын Башкармалар кеңеши улуттук валю-

та саясатынын жүргүзүлүшү, проценттик ставкалардын коюлушу жана акча запастарынын болушу үчүн жооп берет. Банктын чечимдери улуттук экономикага, проценттик ставкаларга, инфляцияга, жумуш орундарынын түзүлүшүнө жана эл аралык соодага олуттуу таасир тийгизет. Чындыгында көп адамдар Башкармалар кеңешинин төрагасын Президенттен кийинки эң таасирдүү адам деп эсептешет.

СОТ БИЙЛИГИ

Сот бийлиги Конгресс мыйзамдары каралуучу же алардын чечмелениши талап кылынуучу, федералдык мыйзамды бузду деп айыпталган адамдардын иштери каралуучу сот процесстеринде өкүм чыгаруу үчүн жооп берет. Штат мыйзамдары Конституциянын негизинде сотко берилген учурда, бирден ашык штаттын, алардын жарандарынын иштери каралган учурда Федералдык соттор апелляциялык юрисдикцияга ээ болот.

Президенттиктин өткөрүлүп берилиши

Мамлекет коопсуздугу министрлиги мамлекеттеги эң жаңы министрлик болуп эсептелет. Анын түзүлгөн күнү маанилүү, анткени Президент каза болгон же кызматын аткара албаган учурда президенттик вице-президентке өтөт. Эгер вице-президент бул кызматты аткара албаса, президенттик төмөнкүдөй ыраат менен өткөрүлүп берилет:

- Өкүлдөр Палатасынын спикери
- Сенаттын убактылуу төрагасы
- Министрлер, адатта бул Мамлекеттик катчыдан башталат.



Вашингтондогу (Колумбия округу) АКШнын Жогорку Сотунун имаратында мамлекеттин эң жогорку сот органы жайгашкан. Соттогу тогуз судья юридикалык жана конституциялык маселелерди чечмелөө менен мамлекетте чечүүчү роль ойнойт.

Сот бийлиги Жогорку Соттон жана курамына апелляциялык соттор, федералдык округ соттору, банкрот соттору, федералдык укуктар каралуучу соттор кирген төмөнкү федералдык соттордон турат. Федералдык соттор штат сотторунан келген жарандык иштерди жана кылмыш иштерин карайт. Алардын баштапкы юрисдикциясына патенттерге, соода маркаларына, федералдык бийликке каршы дооматтарга, банкроттукка, баалуу кагаздарга, деңиз укуктарына жана эл аралык дооматтарга байланыштуу иштер кирет.

Сот бийлиги, бийликтин өзүнчө бутагы катары, анын башка эки бутагынан көз-

карандысыз болуу менен Конституцияда белгиленген чектөөлөр менен теңдөөлөргө гана баш иет. Көзкарандысыз федералдык сот бийлиги бардык жарандар үчүн мыйзамдуулук менен адилеттүүлүктү камсыз кылуу үчүн абдан маанилүү. Конституция сот бийлигинин көзкарандысыздыгына эки негизги жол менен өбөлгө түзөт. Биринчиден, федералдык судьялар мөөнөтсүз түрдө дайындалат жана алар кызматтан импичмент аркылуу жана Конгресстин «Мамлекеттик чыккынчылык, паракордук же башка оор кылмыштар» боюнча чыгарган өкүмү менен гана кызматтан кетиши мүмкүн. Экинчиден,

Конституция федералдык судьялардын кызмат акысы «алар кызматта турган учурда азайтылбашын» камсыз кылат, бул болсо федералдык судьялардын кызмат акысын Президент да, Конгресс да азайта албайт дегенди билдирет. Ушул эки коргоочу жагдай көзкарандысыз сот бийлигинин коомдук маанайга жана саясий таасирге карабастан туруп калыс чечимдерди чыгарышына жардам берет.

Конституцияны жазган адамдар сот бийлигин алдын ала саясий кысымдан жана коомдук пикирден оолактатканы менен сотторду тандоо процесси саясий мүнөздө болуп калган. Жогорку Соттун жана төмөнкү соттун судьялары Президент тарабынан сунуш кылынып, Сенат тарабынан бекитилгенден кийин гана кызматка киришет.

Азыркы учурда Жогорку Сотто тогуз судья бар, алардын саны мыйзам тарабынан бекитилген. Төмөнкү федералдык соттор, алардын юрисдикциялары, судьяларынын саны жана бюджеттери Конгресс тарабынан белгиленет. Федералдык судьялардын туруктуу түрдө иштөөсү үчүн Сенат тарабынан бекитилиши зарыл. Бирок Конгресс сессиясы болбогон учурларда Президент судьяларды убактылуу түрдө дайындашы мүмкүн. Гарантия берүү, ордер берүү, майда кылмыштарды кароо сыяктуу сот иштерин аткаруучу федералдык судьялар сегиз жылдык мөөнөткө федералдык округ соту тарабынан дайындалат.

Жогорку Сот жана жарандык укуктар



Клинтондогу (Теннесси штаты) Клинтон орто мектебинде ак жана кара окуучулар чогуу окушат. 1960-жылдары коомдук пикирдин жана федералдык сот системасынын түрткүсү менен Кошмо Штаттардын расалык интеграциясында көп жетишкендиктер болду.

Бийликтин тең укуктуу бутагы катары Жогорку Соттун ролу 1803-жылкы атактуу «Марбери – Мэдисон» ишинен улам белгилүү болду. Мында Жогорку Сот Конгресс кабыл алып, Президент кол койгон мыйзамды биринчи жолу Конституцияга каршы деп жарыялоо менен жокко чыгарды. Жогорку Сот мыйзам чечмелеген жөнөкөй сот эмес, ал мыйзамдарды жокко чыгара алат.

Жогорку Сот 54 жылдан кийин гана экинчи бир мыйзамды Конституция-

га каршы деп жарыяласа да, 20-кылымдын орто ченинен баштап айрыкча жарандык укуктар боюнча барган сайын активдүү боло баштады. Ийгиликтүү аяктаган бир катар процесстер азчылыктардын укуктарын кеңейтүүдө жана кылмыш иштери боюнча айыпталгандарды актоодо кыймылдаткыч күч болду. Алардын көбү учурунда талаш-тартыштарды туудурганы менен азыр адилеттүүлүктүн жеңиши катары даңкталып келет. Таасирин жоготпой келаткан мындай иштердин айрымдары төмөнкүлөр:

- 1954-жылы сот «Браун билим берүү бөлүмүнө каршы» иши боюнча актар менен караларга өз-өзүнчө мектептердин болушуна теңсиздик деп өкүм чыгарып, бул орто мектептердеги массалык десегрегация аракети менен аяктады.
- 1956-жылы сот азчылыктарды дискриминациялаган штат мыйзамдарын жокко чыгарган төмөнкү соттун чечимин колдоду. Караларды автобустун артына отурууга мажбурлоо (иш ушул жагдайдан улам башталган) сыяктуу иш-аракеттер мыйзамсыз деп табылды.
- 1967-жылы сот «Миранда Аризона штатына каршы» ишинде жарандар полиция тарабынан кармалган учурда сурак бербөөгө жана адвокат чакырууга укуктары бар экендигин айтууга тийиш деген өкүм чыгарды. Бул укуктар азыр «Миранда укуктары» деген ат менен белгилүү.

Ушул жана башка көптөгөн маанилүү иштерде Жогорку Сот мыйзам алдында азчылыктын тең укуктуулугун четке каккан штаттык жана жергиликтүү мыйзамдар менен иш-аракеттерди жокко чыгарган. Бул чечимдердин маанилүү негизи – Он төртүнчү оңдоо, анда мындай деп айтылат:

«Эч бир штат Кошмо Штаттардын жарандарынын укуктарына, эркиндигине жана кол тийбестигине шек келтирүүчү мыйзамдарды чыгарып же ишке ашыра албайт; эч бир штат сот процесси болбостон туруп адамды жашоо укугунан, эркиндигинен же мүлкүнөн ажырата албайт; өз юрисдикциясынын чегинде ар кандай адамдын мыйзам тарабынан корголушун четке кага албайт.»

«... Конституцияга ылайык, сот – биздин эркиндигибиз менен мүлкүбүздүн гарантиясы. »

– Чарльз Эванс Хьюз, АКШ Жогорку Сотунун төрагасы, 1930–1941

Көзөмөлдөөлөр жана теңдөөлөр



АТКАРУУ БИЙЛИГИ

- Сенат президенттин аткаруу жана сот кызматтарына дайындоо буйруктарын бекитет
- Конгресс президенттин ветосун жоё алат
- Конгресс аткаруу бийлигинин иш-аракеттерин көзөмөлдөйт
- Конгресс бюджетти көзөмөлдөйт
- Конгресс президентке айып коюп, ал далилденген соң кызматтан бошото алат.

- Мыйзам долбооруна veto коё алат
- Вице-президент Сенаттын төрагасы болуу менен добуштардын теңдигин буза алат

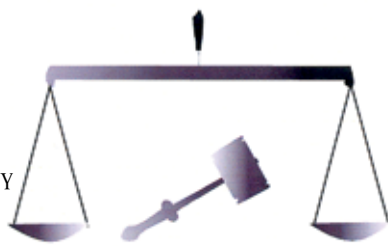
- Жогорку Соттун төрагасы президентке импичмент жарыялоодогу сот процессине төрагалык кылат
- Президентин иш-аракеттерин конституцияга каршы деп жарыялай алат

- Жогорку Соттун судьяларын жана федералдык судьяларды дайындайт
- Сот алдында федералдык бийликтин өкүлү болот
- Президент импичменттен башка кылмыш иштерине мунапыс жарыялай алат



МЫЙЗАМ ЧЫГАРУУ БИЙЛИГИ

- Жогорку Соттун судьяларын жана федералдык судьяларды бекитет
- Жогорку Соттун судьяларын жана федералдык судьяларды айыптап, кызматтан бошото алат
- Жогорку Соттун курамын белгилейт
- Конституцияга оңдоолорду киргизүү боюнча демилге көтөрө алат
- Жогорку Сотко баш ийүүчү федералдык сотторду түзөт



СОТ БИЙЛИГИ

- Мыйзамдарды чечмелеп, аларды конституцияга каршы келет деп жарыялай алат

Штат бийликтери



Сан-Францискодогу (Калифорния штаты) штаттык жогорку соттун имаратында жогорку сот жана федералдык апелляциялык сот сыяктуу башка аймактык соттор жайгашкан. Федералдык сот системасы бүтүндөй өлкөнү камтып, штат сотторуна жана штат мыйзамдарына кошумча укуктук структура болуп эсептелет.

Башкаруунун федералдык системасы катары Кошмо Штаттарда бийликтин бир нече катмары бар жана ал улуттук деңгээлдеги федералдык бийликтерден, штат бийликтеринен жана жергиликтүү бийликтерден турат. Бул катмарлардын экөө – улуттук жана штаттык бийликтер АКШ Конституциясында каралган.

АКШ Конституциясы боюнча, Конгресс жаңы штаттарды кабыл алууга укуктуу. Баштапкы 13 штат Конституцияны ратификациялагандан бери Кошмо Штаттар 50 штатка өсүп жетти жана алар калкы, географиялык масштабы боюнча абдан ар түрдүү. Бул 50 штаттан тышкары федералдык округ – Колумбия округу бар

жана ал өлкөнүн борбору болуу менен эч бир штатка карабайт. Колумбия округу шаар бийлиги тарабынан башкарылып, АКШ Конгрессинин бюджеттик жана административдик көзөмөлүндө турат.

Штат бийликтери федералдык бийликтердин бөлүмдөрү эмес; ар бир штат көзкарандысыз жана Конституция боюнча федералдык бийликтерге отчет бербейт. Бирок кайчы келип калган учурларда АКШ Конституциясы жана федералдык мыйзамдар штат конституциялары менен штат мыйзамдарынан жогору турат.

ШТАТ БИЙЛИКТЕРИНИН СТРУКТУРАСЫ

АКШ Конституциясы ар бир штатка башкаруунун республикалык формасын гарантиялайт, башкача айтканда, бийлик жалпы эл тарабынан шайланган эл өкүлдөрү тарабынан жүргүзүлөт. Штат бийликтери, жалпысынан, федералдык бийликтерди кайталайт. Ар бир штатта аткаруучу бийликтин шайланма жетекчиси (губернатор), көз карандысыз сот бийлиги жана жалпы эл тарабынан шайланган мыйзам чыгаруучу бийлик бар.

Аткаруу бийлиги

Ар бир штаттын аткаруу бийлиги күндөлүк башкаруу иштеринин жүргүзүлүшү, кызматтардын көрсөтүлүшү жана мыйзамдардын аткарылышы үчүн жооп берет. Аткаруу бийлигин штаттык шайлоодо эки же төрт жылдык мөөнөткө (штатына жараша) шайланган губернатор жетектейт. Губернатордун орун басары, штаттык катчы, штаттын башкы прокурору, текшерүүчү жана ар түрдүү башкармалыктар менен комиссиялардын мүчөлөрү сыяктуу аткаруучу бийликтин башка жетекчилери да дайындалбастан, шайланышы мүмкүн. Шайланбай турган кызматтарга талапкерлер адатта губернатор тарабынан дайындалат.

Мыйзам чыгаруу бийлиги

Бардык штаттардын жалпы эл тарабынан шайланып, эки палатадан турган мыйзам чыгаруу бийлиги бар (жалгыз палаталуу мыйзам чыгаруучу бийлиги бар Небраска буга кирбейт). Мыйзам чыгаруучулар бир өкүлдүк округдардан адатта эки же төрт жылдык мөөнөткө шайланышат. Палаталар ар кайсы штатта ар кандай аталат. Көпчүлүк штаттарда жогорку палаталар сенат, ал эми төмөнкү палата өкүлдөр палатасы, депутаттар палатасы же штаттын мыйзам чыгаруучу жыйыны деп аталат.

Мыйзам чыгаруу бийлигинин негизги милдеттерине жаңы мыйзамдарды чыгаруу, штаттын бюджетин бекитүү, аткаруу же сот бийлигине дайындоолорду бекитүү, аткаруу бийлигинин иш-аракеттерин көзөмөлдөө кирет. Көптөгөн чаканыраак штаттарда мыйзамчылардын иши аз болот жана бир аз гана кызмат акы алышат. Алар жылына бир нече жумага же айга гана чогулуп, андан соң өздөрүнүн туруктуу иштеген кызматтарына кайтышат. Чоңураак штаттарда мыйзамчылар жыл бою иштешет жана толук жумуш катары кызмат акы алышат.

Сот бийлиги

Штаттардын сот бийлигинин юрисдикциясына федералдык сот тарабынан каралбаган штат ичиндеги жарандык иштер, штаттык же жергиликтүү мыйзамдарды, үй-бүлө мыйзамын бузган кылмыш иштери, штаттын конституциясына тиешелүү иштер сыяктуу маселелер кирет.

Ар бир штаттын эң жогорку инстанциядагы соту болуп штаттын жогорку соту же апелляциялык сот эсептелет. Судьялар адатта узак мөөнөткө шайланат, бирок өмүр бою судья боло албайт. Жогорку сот апелляциялык юрисдикцияга гана ээ болуу менен төмөнкү соттордун чечимдерин карайт жана анын чечимдери өз кезегинде АКШнын Жогорку Сотуна апелляцияга берилиши мүмкүн. Төмөнкү штат сотторунун структурасы штатка жараша ар түрдүү болот. Айрым штаттарда жарандык иштер жана кылмыш иштери өзүнчө соттордо каралат жана бардык штаттарда майда кылмыштар менен кичине дооматтарды кароочу жергиликтүү соттор бар.



Массачусетс штатынын мыйзам чыгаруу бийлигинин энергия боюнча комитети жээкке энергия чыгаруучу шамал турбиналарын куруу сунушу боюнча эксперттердин далилдерин угууда (2003-жыл).

ШТАТ БИЙЛИКТЕРИНИН БЫГАРЫМ УКУКТАРЫ ЖАНА ЖООПКЕРЧИЛИКТЕРИ

АКШнын федералдык системасынын алкагындагы өз алдынча бирдик катары ар бир штаттын өзүнүн конституциясы, шайлануучу жетекчилери жана бийлик органдары бар. Штаттар мыйзамдарды чыгарып, аларды ишке ашырып, салык жыйнап, өз иштерин федералдык бийликтин же башка штаттардын кийлигишүүсүнөн бир топ эркин түрдө жүргүзө алат.

Штат бийликтери өз тургундарынын күндөлүк жашоосуна таасир эте турган көптөгөн маанилүү иштер үчүн жооп берет. Аларга төмөнкүлөр кирет:

- Билим берүү стандарттарын бекитүү жана мамлекеттик билим берүүнү каржылоонун жолдорун аныктоо;

- Транспорт түйүндөрүн куруу жана кароо;
- Штат каржылоочу коллеждер менен университеттерди ачуу;
- Бизнестерге жана кесиптерге лицензия берүү, аларды жөнгө салуу;
- Федералдык эмес сотторду жана кылмыш иштерин кароочу сотторду түзүү жана көзөмөлдөө;
- Жалпы коомдук коопсуздукту камсыз кылуу;
- Нике күбөлүктөрүн жана айдоочу күбөлүктөрүн берүү;
- Туулгандыгы жана өлгөндүгү тууралуу күбөлүктөрдү берүү жана каттоо;
- Жакыр жана майып тургундар үчүн мамлекет тарабынан каржылануучу ден соолук, турак-жай жана тамак-аш программаларын ишке ашыруу;



Штаттардын мыйзам чыгаруучу органдары штаттын деңгээлинде губернаторлук менен теңтайлашат. 2003-жылкы бул сүрөттө Техас штатынын сенатору штат сенатында компьютер менен айрым маалыматтарды текшерүүдө.



Техастагы штат мыйзам чыгаруучусу Техас штатынын Өкүлдөр палатасында мектептерди каржылоо салыгын колдоп добуш берүүдө. Техастын мыйзам чыгаруучу органы эки палаталуу болгондуктан, бул мыйзам долбоору эми штат Сенатынын талкуусуна коюлат.

- Штаттагы парктарды жана эс алуучу жайлар менен коруктарды башкаруу;
- Шайлоолорду, анын ичинде федералдык кызматкерлер шайлануучу шайлоолорду өткөрүү жана алардын жыйынтыктарын чыгаруу;
- Штаттагы улуттук гвардияга командалык кылуу (аскердик кызматка чакыруу буга кирбейт).

Көпчүлүк штаттарда бул иштердин айрымдары жергиликтүү бийликтерге толугу менен же жарым-жартылай жүктөлөт. Мисалы, көпчүлүк штаттарда нике күбөлүгү шаар же округ бийликти тарабынан берилет.

Штат конституциясынын ролу

Жалпы түрдө жазылган АКШ Конституциясынан айырмаланып, штат конституциялары абдан кеңири жана өзгөчө мүнөздө болот. Штат конституцияларынын көпчүлүгүндө, мисалы, баалуу кагаздарды чыгаруу эрежелери же штаттагы ар түрдүү соттордун юрисдикцияларынын аныктамасы бир нече бет болушу мүмкүн. Эмне үчүн штат конституцияларында процедуралык маселелер көп? Мунун бир себеби ушул: аларга оңдоо киргизүү АКШ Конституциясына караганда алда канча жеңил. Көпчүлүк штаттарда бул үчүн штаттагы шайлоодо добуш берүүчүлөрдүн көпчүлүгүнүн колдоосу жетиштүү болот.

Дагы бир себеби, штат бийликти, федералдык бийликтен айырмаланып, тыюу салуулардан бир топ эркин. Штат бийликтеринин ыйгарым укуктарын чектөө анын конституциясына жазылууга тийиш.

Акырында, көпчүлүк штаттардын бюджет, өз конституцияларына ылайык, тең салмактуу болууга тийиш. Транспортту же курулуш долбоорун каржылоо сыяктуу чектен тыш нерселерге да конституция тарабынан жол берилүүгө тийиш.

Жергиликтүү бийлик

ЖЕРГИЛИКТҮҮ БИЙЛИКТЕРДИН СТРУКТУРАСЫ

Штат конституцияларынын баарында жергиликтүү бийликтердин түзүлүшүнө жол берилет. Бардык штаттарда жергиликтүү бийликтер округдар* менен шаарларга тийиштүү, бирок көпчүлүк штаттарда буга мектеп округдары, корук аймактары, шаарчалар, транспорттук аймактар да кирет. Жергиликтүү башкаруунун бул өзгөчө типтери, штат конституциясында же мыйзамдарында белгиленгендей, жөнгө салуучу, административдик же салык жыйноочу бийликке ээ.

Кошмо Штаттарда 500 000ден ашуун шайлануучу кызматтар бар. Булардын ичинен 8500дөн азыраагы улуттук жана штаттык деңгээлдегилер, ал эми калган бөлүгүн жергиликтүү деңгээлдеги кызматкерлер – шаардык кеңештин мүчөлөрү, мектеп кеңешинин мүчөлөрү, мэрлер, шерифтер жана ар түрдүү кызматтарда иштеген көптөгөн кызматкерлер түзөт.

Округ бийлиги

Округ – штат ичиндеги негизги аймактык бөлүк жана аянты 100 чарчы километрден 200 000 чарчы километрге чейин болот. 48 штатта округдар мындан тышкары штат бийлигине баш ийген негизги башкаруу бирдиги да болуп эсептелет (Коннектикут жана Род-Айленд округдары башкаруу функциясына ээ эмес).

Округ бийликтеринин негизги функцияларына эсеп жүргүзүү (төрөлүү, өлүм, жер өткөрүү ж.б.), шайлоолорду өткөрүү (буга шайлоочуларды каттоо да кирет), жергиликтүү жана элеттик жолдорду куруу жана күтүү, мыйзамдардын аткарылышын камсыз кылуу (өзгөчө элет аймагында) кирет. Айрым округдар штат менен бирдикте жакыр тургундарды социалдык төлөмдөр менен камсыз кы-



Волонтерлор үй-жайсыз адамдарды Беллдеги Куткаруучу армия башпаанегинин шайлоочулар тизмесине киргизүүдө (Калифорния штаты, 2004-жыл). Округ жана шаар бийликтери кээде айрым жарандардын жардамы менен күндөлүк жашоого тиешелүү ар түрдүү кызматтарды аткарышат.

луу, сот функцияларын аткаруу иштерин жүргүзөт. Кээ бир штаттарда округдар мамлекеттик мектеп округдарындагы географиялык бирдик болуп эсептелет, бирок мектептерде адатта өзүнчө административдик структура болот.

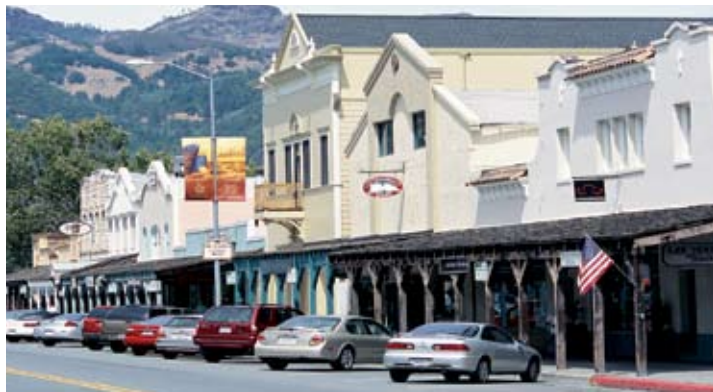
Округдарды жалпы эл тарабынан шайланган жетекчилер башкарат. Адатта мында шаардык кеңештин мүчөлөрү болот да, алар саясий иштерди жүргүзүү менен бирге көп учурда аткаруу бийлигинин функцияларын да аткарышат. Округдагы башка шайлануучу кызматтарга шериф, судья, сот-медицина эксперти, текшерүүчү, юридикалык кеңешчи же прокурор ж.б.у.с. кирет. Мына ушул шайлануучу кызматтардан тышкары көптөгөн округдарда жалданма адис администратор да болот жана ал округдук бийликтин бардык иш-аракеттерин жетектейт.

** Башка штаттарда округ деп аталган бул саясий бөлүм Луизианада жарандык округ (parish) деп аталат. Ал эми Аляскада шаарча (borough) деген ат менен белгилүү.*

Шаар бийлиги

Муниципалитеттер – округдагы өзүнчө шаарлар, шаарчалар же кыштактар, алардын өзүнчө башкаруучу жана салык жыйноочу бийликтери бар. Алар тургундарынын саны 100дөн ашпаган кичинекей шаарча жана бир нече округду камтый турган чоң шаарлар (Нью-Йорк шаары сыяктуу) болушу да мүмкүн.

Шаар бийлигинин милдеттерине коомдук коопсуздук, шаар көчөлөрүн, парктарды, эс алуучу жайларды кароо, булганган сууларды тазалоо, таштандыларды ташуу, мыйзам чыгаруу жана аны ишке ашыруу, өрт өчүрүү жана куткаруу кызматтары,



Непе өрөөнүндөгү (Калифорния штаты) ушул бейкут жер сыяктуу Америкадагы чакан шаарларда шаар жана жамаат жашоосунун негизги маселелерин жергиликтүү бийликтер чечет.

ветеринардык көзөмөл, коомдук транспорт жана башка маанилүү кызматтар кирет. Чоңураак шаарлар жардам менен турак-жай куруу, коомдук ооруканаларды иштетүү жана шаардык, штаттык же федералдык бийликтер тарабынан каржылануучу социалдык камсыздандыруу программаларын ишке ашыруу боюнча да иштерди жүргүзүшү мүмкүн. Көпчүлүк шаарларда өздөрүнүн же өздөрү башкаруучу суу, электр энергиясы, табигый газ сыяктуу коммуналдык кызматтары жана телекоммуникациялары да бар.

Шаарлар жана шаарчалар шайлануучу жетекчилер тарабынан башкарылат. Адатта буга мэр жана мыйзам чыгарып, саясий багыт берүүчү шаардык кеңештин мүчөлөрү кирет. Мэрдин кеңеште орду болушу да, болбошу да мүмкүн. Ал шаар бийлигинин башчысы болуп эсептелет жана күндөлүк административдик кызматтардын көзөмөлдөнүшү үчүн жооп берет. Айрым шаарлар бийликтин башкаруучулук формасын кабыл алышат, мында шаардык кеңеш шаардын иш-аракеттерин башкаруу үчүн адис башкаруучу жалдайт. Шаар башкаруучусу шаардын башкы административдик кызматкери

болот жана шайланбаса да шаардын шайлануучу кеңешине же мэринен түз билдирүү берип турат.

Атайын округ бийликтери

АКШнын Каттоо бюросунун маалыматтары боюнча, Кошмо Штаттардагы бардык башкаруу бирдиктеринин үчтөн бирин атайын округ бийликтери түзөт. Атайын округ бийликтери башка жергиликтүү бийликтерге баш ийбейт жана адатта белгилүү бир географиялык аймакта атайын максат менен түзүлөт. Мисалы:

- Сууну жана табигый ресурстарды коргоо
- Өрт коопсуздугу
- Суу менен камсыздоо
- Тез жардам
- Транспорт

Булардын жетекчилери шайланат же дайындалат. Атайын округ бийликтеринин ыйгарым укуктары ар түрдүү, бирок көпчүлүгү олуттуу башкаруу жана салык бийлигине ээ. Алардын иш-аракеттери адатта ошол аймактан жыйналган атайын товар жүгүртүү салыгынын же мүлк са-



Балдар мектеп автобусунан кызыгып карап турушат. Коомчулук Кошмо Штаттардагы жергиликтүү бийлик формаларынын ичинен мектеп округдарына өзгөчө көңүл бурат. Кошмо Штаттардагы мектеп округдары билим берүү саясатын жүргүзүүдө бир топ өз алдынчалыкка ээ.

лыгынын, же болбосо өз кызматтарынын акысынын эсебинен каржыланат.

Мамлекеттик билим берүү

Он эки класстык мамлекеттик акысыз билим берүүдөн мектеп жашындагы ар бир тургун пайдалана алат. Ар бир штаттын конституциясында же коомдук мыйзамдарында мамлекеттик билим берүү системасынын башкарылышы жана каржыланышы белгиленет. Көп учурларда мектеп округдары коомчулук тарабынан шайлануучу мектеп кеңеши же камкорчулар кеңеши менен бирге түзүлөт. Бул кеңештер бюджеттерди түзүп, саясий багытты белгилешет жана мектептерди башкаруучу администраторлорду жалдашат. Мектеп округдары башка саясий чектер менен дайым эле дал келе бербейт, бирок көбүнчө белгилүү бир шаарды же округду тейлейт. Көпчүлүк штаттарда мамлекеттик билим берүү жеке же бизнес мүлк салыгынын эсебинен каржыланат жана штат бийликтери штаттын жалпы кирешесинен же штаттагы лотерея кире-

шесинен да кошумча каражат бөлүшү мүмкүн. Штат бийликтери билим берүү стандарттары жана штаттагы билим берүү саясаты үчүн жооптуу, бирок буларды ишке ашыруу жергиликтүү мектеп кеңештерине жүктөлөт.

Шайлоолор жана шайлоо процесси

Федералдык шайлоолор жуп сандуу жылдардын ноябрь айында өткөрүлөт. Президентти, сенаторлорду жана Өкүлдөр палатасынын мүчөлөрүн бир эле электорат шайлаган сыяктуу, бул шайлоолордун мөөнөттөрү да дал келип калышы мүмкүн.

- Өкүлдөр палатасынын бардык мүчөлөрү ар бир эки жылда өз округдарынын шайлоочулары тарабынан шайланат.

- Сенаторлор алты жылдык мөөнөткө шайланат да, алардын үчтөн бири ар бир жуп жылда кайрадан шайланып турат. Сенаторлор штаттык шайлоолордо шайланат жана ошол штаттагы бардык шайлоочулардын өкүлү болуп эсептелет.

- Президент жана вице-президент төрт жылда бир болуучу жалпы улуттук шайлоодо чогуу шайланат.

Шайлоо процесси шайлоодон бир топ мурун, жеке адамдар өз талапкерлигин жарыялагандан кийин эле башталат. Конгресстик шайлоо процессинде бир партиядан бир орунга эки талапкер чыга турган болсо, жалпы шайлоого кайсы талапкер чыгарын аныктоо үчүн алгачкы шайлоо өткөрүлөт.

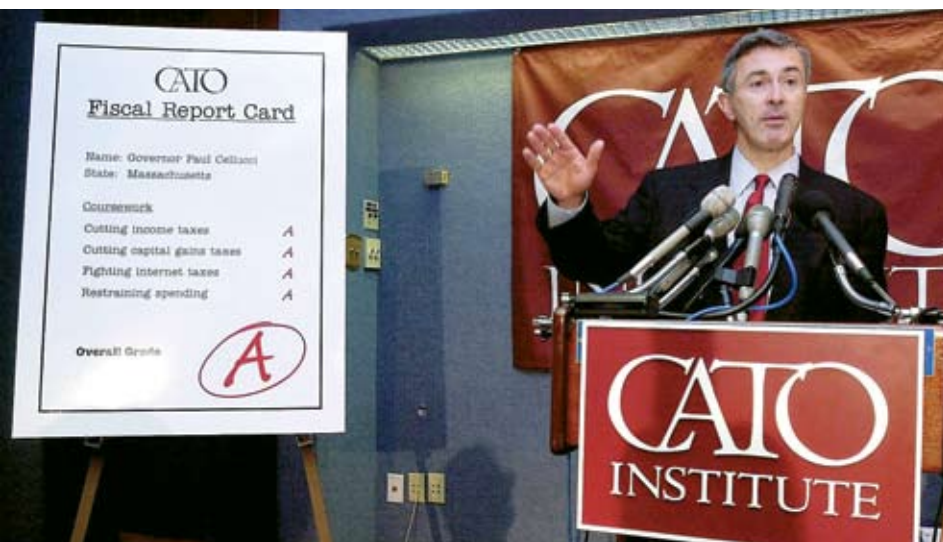
Президенттик шайлоонун баштапкы процесси конгресстик шайлоонукунан башкача болот. Штаттар шайлоо жылынын январь айынан тартып июнь айынын аягына чейин президенттик алгачкы шайлоолорду өткөрүшөт. Бул шайлоолордун натыйжасында адатта июль же август айында

өтүүчү улуттук партиянын талапкер көрсөтүү жыйынына катышуучу талапкерлер аныкталат. Бул саясий жыйындарда ар бир партиянын талапкери шайланат.

Ноябрдагы жалпы шайлоодо сенаторлор жана Өкүлдөр палатасынын мүчөлөрү көпчүлүк добуш менен шайланат, башкача айтканда, эң көп добушка (көпчүлүктүн добушу болбосо да) ээ болгон талапкер жеңип чыгат. Президенттик шайлоодо ар бир штат өзүнөн шайланган АКШ Өкүлдөр палатасынын мүчөлөрү жана сенаторлорунун саны менен бирдей шайлоо добушуна ээ болот. Колумбия округу штат болбосо да үч добушка ээ.

Штаттагы шайлоодо жеңип чыккан президенттикке талапкер адатта добуштардын баарына ээ болот. Ар бир штаттагы шайлоонун жыйынтыгы чыккандан кийин ар бир талапкердин алган добуштары эсептелет. Эгер талапкер көпчүлүк добушка (538 добуштун кеминде 270ине) ээ болсо, ал жеңүүчү деп жарыяланат. Эгер эч бир талапкер көпчүлүк добушка ээ болбосо, АКШ Өкүлдөр палатасынын мүчөлөрү жеңүүчүнү тандайт жана мында ар бир штаттын делегациясы бир добушка ээ болот. Президент эл тарабынан тике шайланбагандыктан, талапкер көпчүлүк добушка ээ болсо да, шайлоону уттуруп коюшу мүмкүн.

Мамлекеттик саясатка таасир этүүчү өкмөттүк эмес уюмдар жана институттар



Массачусеттин мурунку губернатору Пол Селлуси Като изилдөө борборунун мүчөлөрүнө кайрылып сөз сүйлөөдө (Вашингтон, Колумбия округу, 2001-жыл). Изилдөө борборлору, мамлекеттик саясатты изилдеп, жазып жүргөн окумуштуулардын топтору, Кошмо Штаттардагы бийликке таасир этүүчү көптөгөн жеке уюмдардын бири болуп эсептелет.

АКШнын башкаруу системасы кеңешүүгө боло тургандай, ар түрдүү пикирлер менен кызыкчылыктарга ачык боло тургандай болуп түзүлгөн. Мезгилдин өтүшү менен башкаруу системасы өсүп-өнүккөн сайын, ага таасир этүүчү институттар да пайда болгон.

МАССАЛЫК МААЛЫМАТ КАРАЖАТТАРЫ

Кошмо Штаттарда массалык маалымат каражаттары жеке менчик сектору тарабынан көзөмөлдөнөт жана бийликтердин саясий цензурасына дуушар болбойт. Мында бийлик саясатын сындаган жана колдогон ар түрдүү пикирлерди жарыялоочу гезиттердин, журналдардын, телекөрсөтүүнүн, радионун жана массалык маалымат каражаттарынын башка формаларынын көзкарандысыздык салты күчтүү.

Массалык маалымат каражаттары мамлекеттик саясатка таасир этүүдө кеминде үч маанилүү кызмат аткарат. Биринчиден, саясатчылар массалык маалымат каражаттарынын туруктуу көзөмөлүндө турат. Жогорку кызматтагы адамдар өздөрү жасаган же айткан (жеке мүнөздө болсо да) ар кандай нерсе массалык маалымат каражаттарына чыгып калы-

шы мүмкүн экенин билишет, ошондуктан жарыя болуусун каалабаган чечимдерди кабыл алуудан же андай иштерди жасоодон тартынышат.

Экинчиден, массалык маалымат каражаттары мамлекеттик саясатка тиешелүү фактыларды чагылдырып, көзкарандысыз анализдерди жүргүзүү менен коомчулукка маалымат берет. Акырында, массалык маалымат каражаттары басма ээлери менен редакциянын (жана алардын окурмандары менен угармандарынын) талкууларын өткөрүү менен редакциянын пикирлерин билдиришет жана башкаларга таасир этишет. Мисалы, көптөгөн чоң гезиттер айрым талапкерлерди кызматка сунуш кылышат же белгилүү бир саясий багытты колдоо менен өз коногунун макаласын жарыялашат.

Жогорку кызматтагы адамдардын иш-аракеттерин ачыкка чыгарып, саясий

маселелер боюнча элге маалымат берип, белгилүү бир талапкерлер жана саясий багытка колдоо көрсөтүү менен массалык маалымат каражаттары саясатка тике, же коомдук пикирди түзүү аркылуу кыйыр таасирин тийгизе алат.

КЫЗЫКЧЫЛЫК ТОПТОРУ / ӨКМӨТТҮК ЭМЕС УЮМДАР (ӨЭУ)

Атайын кызыкчылык топтору – жеке менчик секторундагы уюмдар, алардын мүчөлөрү мамлекеттик саясаттагы орток кызыкчылыктардын же позициялардын негизинде биригүү менен өз ресурстарын саясий талкууларда өздөрүн таанытуу үчүн жумшашат. Мында ар түрдүү кызыкчылыктарды көздөгөн миңдеген топтор бар. Жалпы максат үчүн көптөн бери иш жүргүзүп келаткан айрым уюмдар менен бирге белгилүү бир саясий максат үчүн же ага каршы убактылуу түзүлгөн уюмдар да жок эмес.

Айлана-чөйрөнү коргоону, улгайган жарандар үчүн жеңилдиктерди берүүнү, азчылыктарды коргоону жана эркин соода саясатын жактаган топтор атайын кызыкчылык топторуна мыкты мисал боло алат.

МАМЛЕКЕТТИК САЯСАТТЫ ИЗИЛДӨӨЧҮ УЮМДАР

Айрым учурларда «изилдөө борбору» деп аталаган бул уюмдар өзүнчө изилдөө жүргүзүп, китептерди чыгарып, макалаларды жарыялашат жана мамлекеттик саясат маселелерине тиешелүү меморандумдарды даярдашат. Алардын мүчөлөрү эксперт катары Конгресске көп чакырылат жана алардын жарык көргөн эмгектери өз пикирин далилдөө максатында башкалар тарабынан көп колдонулат.

Айрымдары либералдык же консервативдик саясатка ыктаганы менен алардын көпчүлүгү мамлекеттик саясат маселелериндеги авторитеттүү булак катары жого-

ру бааланат. Мамлекеттик саясат маселелеринин талкууланышына көптөн бери салым кошуп келаткан айрым белгилүү изилдөө борборлоруна Брукинс институту, Мурас фонду, Като институту, Американын ишкердик институту, Стратегиялык жана эл аралык изилдөөлөр борбору, Атаандаш ишкердик институту жана башкалар кирет.

ӨНӨР ЖАЙ БИРИКМЕЛЕРИ

Өнөр жай бирикмелери айрым бир өнөр жайдын же кесиптин кызыкчылыктарын көздөгөн уюм болуп эсептелет. Алар өз мүчөлөрүнүн ой-мүдөөлөрүн мыйзам чыгаруу жана аткаруу бийликтериндеги саясатчыларга билдирип турушат. Алар кайра өз мүчөлөрүн жаңы саясаттар, мыйзамдар жана максаттардан кабардар кылуу менен алардан эмне талап кылынарын билдирип турушат.

ПРОФСОЮЗДАР

Профсоюздардын негизги максаты жалдоочулар менен болгон сүйлөшүүлөрдө өз мүчөлөрүнүн атынан чыгып сүйлөө болгону менен алар мамлекеттик саясатка таасир этүүдө да маанилүү роль ойнойт. Айлана-чөйрөнү коргоо, эмгек коопсуздугу, саламаттык сактоо маселелери сыяктуу талкууга түшкөн негизги маселелердин бардыгында профсоюздун пикири эске алынат.

Профсоюздар таасирдүү күч болуп эсептелет, анткени алар өз мүчөлөрүн добуш берүүгө жана пикир айтууга мобилизациялай алат. Адатта аз сандуу компаниялардын гана атынан чыгуучу бизнес ассоциациялардан айырмаланып, профсоюздар миңдеген же миллиондогон жумушчулардын, ошол эле учурда шайлоочулардын атынан чыгып сүйлөйт.

Уюмдар мамлекеттик саясатка кандайча таасир этет

Ар түрдүү уюмдар менен институттар саясатка жана коомдук пикирге түрдүү жолдор менен таасир этишет:

- Кызмат адамдарына жана алардын персоналына саясий пландардын оң же терс таасирлери тууралуу маалымат берүү;
- Өз көз караштарын колдогон жарнама кампанияларын өткөрүү жана коомдук демилге менен чыгуу;
- Өз көз караштарын колдогон эксперттик пикирлерди, фактыларды, маалыматтарды берүү жана сурамжылоолорду жүргүзүү;
- Конгресс комитеттеринин иштерине эксперт катары катышуу;
- Өз мүчөлөрүнүн добуш берүүсүнө, өздөрү шайлаган жетекчилер менен байланышуусуна жана массалык маалымат каражатарына уюмдун позициясын колдогон каттарды жазуусуна түрткү берүү;
- Өз позицияларын колдогон талапкерлердин кампанияларына акчалай салым кошуу үчүн саясий аракет комитеттерин түзүү.

ЖЕКЕ АДАМДАР ЖАНА ЖЕКЕ МЕНЧИК СЕКТОРУНДАГЫ БИЗНЕС

Жеке жарандар жана бизнес адатта бирикмелерди жана кызыкчылык топторун бийликтерге өз үнүн угузуу үчүн түзүшөт, бирок алардын арасында бийлик саясатына таасир этүү үчүн кадамдарды

жасагандар да көп. Мындай иш-аракеттерге белгилүү бир саясий маселелер жөнүндө өздөрү шайлаган жетекчилерге жана жергиликтүү гезиттин редакторуна кат жазуу, саясий маселелер каралган жана талкууланган жерлерге баруу сыяктуу иштер кирет.

Бийлик жүргүзгөн саясат бизнеске



Профсоюз кызматкери Нью-Йорк шаарында жумушчуларга кайрылып сөз сүйлөөдө (2004-жыл). Бул топ Калифорниядагы азык-түлүк дүкөн жумушчуларынын иш таштоосуна колдоо көрсөтүү үчүн чогулган.

ШТАТТЫК ЖАНА ЖЕРГИЛИКТҮҮ ӨКМӨТТҮК УЮМДАР

Федералдык бийликтин саясаты штаттык жана жергиликтүү бийликтерге олуттуу түрдө таасир тийгизгендиктен, алар штаттардын, шаарлардын, округдардын жана башкалардын кызыкчылыктарын коргоо үчүн өз уюмдарын түзүшөт.

Бул категориядагы айрым негизги уюмдар төмөнкүлөр:

- Губернаторлордун улуттук ассоциациясы
- Шаарлардын улуттук лигасы
- Штаттык мыйзам чыгаруучу органдарынын улуттук ассоциациясы
- Округдардын улуттук ассоциациясы
- Шаар башчыларынын эл аралык ассоциациясы
- АКШнын мэрлер ассоциациясы

Бул уюмдар өзгөчө федералдык транспорт, салык, айлана-чөйрөнү коргоо, билим берүү жана социалдык саясат маселелерине үн кошот. Федералдык бийликтер тарабынан каржыланып, бирок жергиликтүү бийликтер тарабынан ишке ашырыла турган турак-жай, тамак-аш, саламаттык сактоо программаларын түзүүдө жана аткарууда федералдык саясатчылар штаттык жана жергиликтүү бийликтерге кеңеш сурап көп кайрылышат.

САЯСИЙ ПАРТИЯЛАР

Кошмо Штаттарда эки негизги улуттук саясий партия бар: Демократиялык партия жана Республикалык партия. Бул партиялар башка чакан партиялар менен бирдикте Американын башкаруу системасынын маанилүү бөлүгүн түзөт. Саясий партиялар коомдук кызматтарга талап-

олуттуу таасир тийгизгендиктен, көптөгөн корпорациялардын бийликтер менен дайым байланышта болуп, өз кызыкчылыктарын Вашингтонго билдирип туруучу атайын кызматтары бар. Бул корпорация өкүлдөрүнүн негизги кызматы сунуш кылынган мыйзамдар корпорацияга кандай таасир тийгизе тургандыгын саясатчыларга билдирүү болгону менен алар төмөнкү функцияларды да аткарышат:

- Жалдоочуларынын өздөрүнө карата колдонулуучу мыйзамдардан жана саясаттан кабардар болушун камсыз кылуу. Бул мыйзамга ылайык иштөөгө өбөлгө түзөт.
- Сунуш кылынган мыйзамдардын таасири жөнүндө эксперттик кеңештерди берүү, бул мыйзам чыгаруучулардын адилеттүүрөөк жана терс натыйжалары азыраак мыйзамдарды кабыл алуусуна жардам берет.

«Өз компанияларынын жана жалпы бизнес жамаатынын кызыкчылыктарын эффективдүү жана принципалдуу түрдө коргогон корпорация өкүлдөрү бийликтин чечимдерди терең иликтөө менен кабыл алуусуна жардам берет.»

Брюс Харлоу, 1984



Жогоруда: Жумушчу 2004-жылкы Республикалык партиянын улуттук курултайына даярдык көрүү үчүн Нью-Йорк шаарындагы Медисон скверине ураан илүүдө. Төмөндө: 2004-жылы Демократиялык партиянын курултайы өткөн Бостондогу Флит-Сентеге илинген символ.

керлерди тандашат жана саясий кампаниялар үчүн фонд түзүүгө жардам беришет. Алардын башка иш-аракеттерине төмөнкүлөр кирет:

- Шайлоочуларга маалымат берүү программаларын жүргүзүү;
- Маселе жана көз караш боюнча изилдөөлөрдү жүргүзүү;
- Мамлекеттик чиновниктердин жана бийликтердин иш-аракеттери жөнүндө маалымат берүү.

Чакан саясий партиялар да бийликке оппозиция болуу менен аларга кошумча көзөмөл жүргүзө алат.

Чет өлкөлүк бийликтер жана ар тараптуу уюмдар

Эгемендүү улуттук бийлик катары АКШ бийликтери формалдуу түрдө Америка элинин алдында гана жооптуу. Бирок чет өлкөлүк бийликтер да Кошмо Штаттардын саясатына таасирин тийгизиши мүмкүн. Мисалы, келишимдер ратификациялангандан кийин Кошмо Штаттардын мыйзамына айланат. Бул келишимдер боюнча сүйлөшүүлөрдө чет өлкөлүк бийликтер АКШ мыйзамынын кандай болуп каларына таасир этиши мүмкүн.

Чет өлкөлүк бийликтер жана эл аралык уюмдар АКШга башка жолдор менен да тике же кыйыр түрдө таасир этиши мүмкүн. Буга соода талаштары жакшы мисал боло алат, мында чет өлкөлүк бийликтер Кошмо Штаттардан келген импортко милдеттенмелерди таңуулай алат. Бул бийликтер Кошмо Штаттардагы тиешелүү тараптар бул милдеттенмелерди жоюу үчүн саясатты өзгөртүү талабы менен бийликтерге кайрылат деген ой менен АКШнын таасирдүү өнөр жайларынын же штаттарынын товарларын билип туруп көздөшөт.

Чет элдик бийликтер Кошмо Штаттардагы элчиликтери аркылуу коомчулук менен байланыш түзүп, парламент мүчөлөрүнө таасир этүүгө аракет кыла алганы менен федералдык кызмат талапкеринин кампаниясына финансылык жактан колдоо көрсөтө албайт.

Кошмо Штаттардагы бийликтин каржыланышы

Ар түрдүү деңгээлдеги бийликтер өз иш-аракеттери үчүн ар кандай салыктар менен төмөндөрдөн пайдаланышат. Төмөндө бийликтин ар бир деңгээлинин негизги киреше булактары көрсөтүлдү.

ФЕДЕРАЛДЫК БИЙЛИК

- Жеке жана жалпы киреше салыгы
- Социалдык камсыздоо жана саламаттык сактоо үчүн эмгек акы салыктары
- Акциз салыктары
- Мүлк жана мурас салыктары
- Бажы төлөмдөрү

ШТАТТЫК БИЙЛИК

- Жеке киреше салыгы (43 штат)
- Жалпы киреше салыгы
- Штаттын соода салыгы (45 штат)
- Акциз салыктары
- Бизнес жана кесип лицензияларынын төлөмдөрү
- Лотереялар
- Федералдык бийликтин которгон каражаттары

ОКРУГДУК, ШААРДЫК ЖАНА БАШКА ЖЕРГИЛИКТҮҮ БИЙЛИКТЕР

- Жеке кыймылсыз мүлк салыгы
- Соода мекемесинин салыгы
- Соода салыгы (штат тарабынан уруксат берилген жерлерде)
- Жол, аялдама жана майда кылмыш жаза төлөмдөрү
- Киреше салыгы (штат тарабынан уруксат берилген жерлерде)
- Ар түрдүү лицензия жана башка төлөмдөр

Глоссарий

Акциздик салык – белгилүү бир товарды өндүрүү же сатуу салыгы. Кошмо Штаттарда спирт ичимдиктери жана тамеки сыяктуу товарларга акциздик салык адатта федералдык, штаттык жана жергиликтүү деңгээлдерде салынат.

Апелляциялык сот – төмөнкү соттордон келген иштерди кароочу сот. Айрым соттор баштапкы юрисдикцияга да (башкача айтканда, иштер адегенде эле ушул сотто каралышы мүмкүн), апелляциялык юрисдикцияга да ээ болот.

Баалоо – АКШ Конгрессиндеги комитеттер менен кичи комитеттердин иш-аракети, мында сунуш кылынган мыйзам долбоору кылдаттык менен каралып, талкууга алынат, текшерилет жана/же ондолот.

Баштапкы шайлоо – Бир партиянын талапкерлеринин ичинен кимиси жалпы шайлоого катышары чечилүүчү шайлоо.

Бекитүү – АКШ Сенатынын аткаруу бийлигиндеги кызматка же федералдык судьялыкка президент тарабынан көрсөтүлгөн талапкерди колдоосу.

Билл (мыйзам долбоору) – Өкүлдөр палатасына же Сенатка сунуш кылынган мыйзам долбоору.

Бир өкүлдүк округ – мыйзам чыгаруу органдарына көпчүлүк же көп добуш менен бир өкүл шайлануучу географиялык аймак.

Вето – Конгресстен өткөн мыйзамдын Президент тарабынан четке кагылышы жана муну менен бирге аны кабыл алуунун токтотулушу. Эки палатанын үчтөн эки добушу менен мыйзамды кабыл алуу аркылуу Конгресс ветоу жоё алат.

Департамент – федералдык бийликтин эң жогорку административдик бөлүмү, парламенттик системалардагы министрлик менен барабар. Департаменттер мыйзам боюнча түзүлөт жана департаменттин башчысы министр (катчы) деп аталат

(Юстиция департаментинин башчысы гана генералдык прокурор деп аталат).

Кеңешме – АКШнын президенттик шайлоо кампаниясында айрым штаттарда колдонулуучу система, мында штаттык жана улуттук курултайларга өкүлдөр шайланат. Кеңешмеде партиянын жергиликтүү мүчөлөрү чогулуп, талапкерлерди жана маселелерди талкуулаган соң добуш беришет. Ал эми Конгрессте кеңешме деп белгилүү бир саясий партия мүчөлөрүнүн жолугушуусу аталат.

Конгресстин отчёттору – АКШ Конгрессинин иштери жөнүндөгү расмий билдирме.

Конституция – башкаруу органдарынын бийлиги менен милдеттери жана адам укуктары белгиленген мамлекетин негизги мыйзамдары жана эрежелери. Кошмо Штаттардын конституциясы жазылган, ал эми айрым мамлекеттердики жазылган эмес.

Макулдашуу комиссиясы – АКШ Өкүлдөр палатасынын мүчөлөрү менен АКШ сенаторлорунун кеңешмеси. Мында Өкүлдөр Палатасы менен Сенаттан өткөн окшош мыйзам долбоорлорунун айырмачылыктарын жоюу маселеси каралат. Президентке берилерден мурун бирдей мыйзам долбоорлору эки палатадан тең өтүүгө тийиш.

Министрлер кабинети – вице-президенттен жана мыйзамга ылайык аткаруу бийлигинин 15 департаментинин башчыларынан турган президенттин эң жакын кеңешчилери. Президент же Конгресс башка жогорку жетекчилерге да кабинет деңгээлиндеги статус бериши мүмкүн.

Палата – мыйзам чыгаруучу орган. АКШнын Конгресси эки палатадан – АКШ Сенатынан жана АКШ Өкүлдөр палатасынан турат. Мындан тышкары булар жыйналып, расмий иш-аракеттерди аткаруучу зал дагы палата деп аталат.

Парламентарий – АКШ Конгрессиндеги Өкүлдөр палатасынын же Сенаттын эрежелери менен процедураларын мыкты билген чиновник, ал мыйзам чыгаруу процедураларында (буга мыйзам долбоорлорун тиешелүү комитеттерге бөлүштүрүү да кирет) кызматкерлерге жардам берет.

Пропорционалдуу өкүлчүлүк – өкүлдүк башкаруу системасы, мында мыйзам чыгаруу бийлигинин саясий структурасы ар бир партия алган добуштардын санына жараша болот.

Республика – башкаруу системасы, мында негизги бийлик элге таандык болот да, ал саясатты иштеп чыгып, мыйзамдарды ишке ашыруучу өкүлдөрдү шайлайт.

Укуктар жөнүндөгү билл (мыйзам долбоору) – АКШ Конституциясына киргизилген алгачкы он оңдоонун аталышы, анткени мында жеке адамдын укуктары атайын коргоого алынган.

Чектөөлөр жана теңдөөлөр – АКШ Конституциясындагы аткаруу, мыйзам чыгаруу жана сот бийликтерине бийлик бөлүштүрүүчү система. Мында бийликтин ар бир бутагы башкаларына кандайдыр бир формада көзөмөлдүк кылат жана муну менен көп адамдар жана институттар аркылуу бийликтин тең салмактуулугу сакталат.

Шайлоочулар коллегиясы – АКШнын президенттик шайлоолорундагы президент үчүн тике добуш берүүчү шайлоочулар тобу. Шайлоочу президенттикке талапкер үчүн добуш бергенде, ал чындыгында өз штатынын өкүлдөрү үчүн добуш берет, талапкер үчүн добушту ушул шайлоочулар беришет.

Кошумча ресурстар

Федералдык бийлик

The White House

<http://www.whitehouse.gov>

Федералдык бийликтин структурасы боюнча жалпы түшүнүк алуу үчүн “Your Government” деген жерди басыңыз жана аткаруу бийлиги департаменттеринин, агенттиктеринин жана башка тармактарынын веб-сайттары менен байланышыңыз.

Thomas

<http://thomas.loc.gov/>

“Thomas” – Конгресс китепканасынын кызматы жана мыйзамдар боюнча маалыматтардын расмий булагы. Мында Конгресстин күн тартиби, добуш берүүлөр, мыйзам долбоорлору (сунуш кылынган жана кабыл алынган) жана башкалар жөнүндө пайдалуу маалыматтар бар.

FirstGov.gov

<http://www.firstgov.gov>

“FirstGov” – АКШ Өкмөтүнүн расмий интернет порталы, мындан бийлик жеңилдиктери, кызматтары жөнүндө маалыматтарды алууга болот. Мындан тышкары бул жерден штаттык, жергиликтүү жана уруулук бийликтердин веб-сайттары менен байланышууга болот.

Штаттык жана жергиликтүү

бийлик

National Conference of State Legislatures (NCSL)

<http://www.ncsl.org/>

Штаттык мыйзам чыгаруу бийлигинин структурасы жана иш-аракеттери жөнүндө маалымат берет. “Legislatures” жана “Websites” деген жерлерди басуу менен штаттардын мыйзам чыгаруу, конституция веб-сайттары менен байланышсаңыз болот.

National Association of Counties (NACo)

<http://www.naco.org/>

Округ бийликтеринин структурасы жана жоопкерчиликтери жөнүндөгү жалпы маалыматтарды камтыйт. Мындан тышкары округдардагы демографиялык абал, экономикалык статистика жөнүндө кеңири маалыматтарды да берет.

МАМЛЕКЕТТИК САЯСАТТЫ ИЗИЛДӨӨЧҮ УЮМДАР

Мамлекеттик саясаттагы жаңы идеялар менен инновациялар ушул жеке менчик илимий борборлордо пайда болот. Мындагы окумуштуулар мамлекеттик саясаттын философиялык, экономикалык, социалдык, маданий жана саясий натыйжалары боюнча оригиналдуу изилдөө иштерин жүргүзүшөт. Төмөндө саясий спектрди көрсөтүүчү айрым таасирдүү илимий борборлордун веб-сайттары берилди.

Brookings Institution

<http://www.brookings.org>

The Heritage Foundation

<http://www.heritage.org>

American Enterprise Institute

<http://www.aei.org>

The Cato Institute

<http://www.cato.org>

The Urban Institute

<http://www.urbaninstitute.org>

C-SPAN

<http://www.c-span.org/>

“C-SPAN” – кабелдик телекөрсөтүү индустриясынын кызматы. Ал АКШнын Өкүлдөр Палатасындагы, АКШ Сенатындагы процесстерди жана мамлекеттик саясат талкууланган же талашка түшкөн жана башка форумдарды көрсөтөт. “C-SPAN” веб-сайты соңку жана архивдик жаңылыктарды, саясат, мамлекеттик саясат жана бийликтердин иш-аракеттери жөнүндөгү маалыматтарды берет.

